

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Přírodovědecká fakulta
Katedra rozvojových a environmentálních studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Kult výkonu a jeho dopad na životní prostředí

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Tomáš Daněk, Ph.D.

Olomouc 2023

Bc. Markéta Cábová

Abstrakt:

Cílem této diplomové práce je představit dopady kultu výkonu na člověka a životní prostředí. Za tímto účelem jsou v první části práce představena různá pojetí vzniku a charakteru výkonové společnosti společně s jejími psychosociálními dopady. Tyto dopady jsou pak reprezentovány systémovými problémy, řešenými ovšem na úrovni jednotlivce, z nichž jsou také odvozeny jejich dopady na životní prostředí. V druhé části jsou představeny příklady dopadu kultu výkonu na životní prostředí, mezi které se řadí změna fyziologie, nočních návyků a životních strategií (migrace, krmení a reprodukční chování) hmyzu v důsledku umělého nočního osvětlení, akumulace antidepressiv v tkáních ryb nebo účinek zbytkových psychoaktivních látek ve vodních tocích v okolí měst, na chování ryb. Závěrečná část práce představuje možné alternativy současného neudržitelného modelu (růstový kapitalismus) jakožto příčiny kultu výkonu, na němž je společnost postavená.

Klíčová slova: kult výkonu, výkonnostní společnost, vůle k moci, tyranie sebeoptimalizace, sociální ekologie

Abstract:

The aim of this thesis is to present the impacts of the creed of performance on people and the environment. To this end, the first part of the thesis presents different conceptions of the emergence and nature of the performance society together with its psychosocial implications. These impacts are then represented by systemic problems, solved, however, at the level of the individual, from which their environmental impacts are also derived. In the second part, examples of the environmental impact of the cult of performance are presented, which include the alteration of the physiology, nocturnal habits and life strategies (migration, feeding and reproductive behaviour) of insects due to artificial night lighting, the accumulation of antidepressants in fish tissues, or the effect of residual psychoactive substances in waterways around cities, on fish behaviour. The final part of the paper presents possible alternatives to the current unsustainable model (growth capitalism) as the cause of the cult of performance on which society is built.

Keywords: the creed of performance, performance based society, will to power, tyranny of self-optimization, social ecology

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně pod odborným vedením Mgr. et Mgr. Tomáše Daňka, Ph.D. a veškeré použité zdroje a literaturu jsem uvedla v seznamu citovaných zdrojů.

V Olomouci dne 13. 4. 2023

.....

Bc. Markéta Cábová

poděkování

Děkuji Mgr. et Mgr. Tomáši Daňkovi, Ph.D. za vedení diplomové práce, vstřícný přístup a cenné rady. Také bych ráda poděkovala Doc. RNDr. Pavlu Nováčkovi, CSc., který svou otázkou v rámci oponentury mé bakalářské práce pravděpodobně nezamýšleně podnítil můj zájem o zkoumání vůle k moci. Ze všeho nejvíc však děkuji mým přátelům za jejich trpělivost a podporu.

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Markéta CÁBOVÁ**
Osobní číslo: **R200079**
Studijní program: **N0588A330002 Mezinárodní rozvojová a environmentální studia**
Studijní obor: **Mezinárodní rozvojová a environmentální studia**
Téma práce: **Kult výkonu a jeho dopad na stav životního prostředí**
Zadávající katedra: **Katedra rozvojových a environmentálních studií**

Zásady pro vypracování

Cílem diplomové práce je odkrýt spojitost mezi orientací současných rozvinutých společností na výkon a stavem životního prostředí. S využitím rešerší četby, textové a obsahové analýzy, klíčování a syntézy, bude diplomová práce zkoumat výchozí tvrzení, že se výkon stal klíčovým pro existenci (přesněji pro legitimizaci existence) dnešního západního člověka, a že tato apoteóza výkonu má zásadní dopad na stav životního prostředí. S výkonem se např. dle Nietzscheho (1995) pojí neustálý růst a tedy i přemocování, jež klade neukojitelné nároky právě na životní prostředí. Podstatou růstu je neustále se přemocovat a tím projevat vůli k moci, která jde vidět jedině, když roste. V důsledku převládnutí kultu výkonu plodícího moc, tak povstala i představa světa, která je s tímto kultem konzistentní, a která byla v důsledku této orientace výkonovými společnostmi přijata za vlastní. Práce bude pokusem shora naznačené souvislosti rozkrýt a popsat.

Rozsah pracovní zprávy: **20 – 25 tisíc slov**
Rozsah grafických prací: **dle potřeby**
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

- ARENDOVÁ, H. Vita activa neboli O činném životě. Praha: Oikymen, 2007. ISBN 978- 80-7298-185-4.
- BOOKCHIN, Murray. The Modern Cisis. 1. vyd. Philadelphia: New Society Publisher. ISBN 0-86571-083-X.
- BOOKCHIN, Murray. What is Social Ecology? [online]. Institute for Social Ecology, Plainfield (USA): 15.9.2001 [cit. 19.1. 2020]. Dostupné z: <[http://www.social-ecology.org/learn/library/bo^Achin/social ecologyjrint.html](http://www.social-ecology.org/learn/library/bo^Achin/social%20ecologyjrint.html)>
- FROMM, Erich. Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie. Přeložil Jindra HUBKOVÁ. Praha: Earth Save, 2009. ISBN 978-80-86916-10-1.
- FROMM, Erich. Mít, nebo být?. Vyd. tohoto překladu 2. Přeložil Jan LUSK. Praha: Aurora, 2014. ISBN 978-80-7299-106-8.
- HEIDEGGER, Martin. Věda, technika a zamyšlení. Přeložil Jiří MICHÁLEK, přeložil Jana KRUŽÍKOVÁ, přeložil Ivan CHVATÍK. Praha: OIKOYMENH, 2004. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-083-1.
- HOGENOVÁ, Anna. K fenoménu „die Machenschaft“. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-882-0.
- HOGENOVÁ, Anna. K filosofii výkonu. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-35-X.
- HOGENOVÁ, Anna. Ontologická nouze a dnešek. [Praha]: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2019. ISBN 978-80-7603-013-8.
- JOHNSON, Paul. Dějiny 20. století. V nakl. Leda 2., opr. vyd. Přeložil Jan ČULÍK. Voznice: Leda, 2014. ISBN 978-80-7335-335-3.
- JONAS, Hans. Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci. Praha: Oikymen, 1997. Oikúmené. ISBN 80-86005-06-2.
- KOHÁK, Erasm, Rudolf KOLÁŘSKÝ a Igor MÍCHAL. Závod s časem: Texty z morální ekologie. Praha: Torst, 1996. ISBN 808563970x.

LORENZ, Konrad. Osm smrtelných hříchů. Praha: Panorama, 1990. Pyramida (Panorama).
NIETZSCHE, F. Tak pravil Zarathustra. Přel. Otokar Fischer. Olomouc: Votobia, 1995. 367 s. ISBN 80-85885-79-4.
STRAKA, Josef. Prožívání pomalosti ve společnosti orientované na výkon a prostou výkonnost. Český portál ekopsychologie [online] 29. 1. 2021.
Dostupné z: <http://www.ekopsychologie.cz/citarna/studie/prozivani-pomalosti-ve-spolecnosti/>
VANĚK, Petr, ed. Životní nároky výkonové společnosti. Praha: Agora, 2010. ISBN 9788086820071.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Tomáš Daněk, Ph.D.**
Katedra rozvojových a environmentálních studií

Datum zadání diplomové práce: **29. ledna 2021**
Termín odevzdání diplomové práce: **25. dubna 2022**

LS.

doc. RNDr. Martin Kubala, Ph.D.
děkan

doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 29. ledna 2021

Obsah:

Kult výkonu	12
Výkonová společnost	12
A. W. Etzioni, T. Parsons: První zmínky o výkonové společnosti	12
Max Weber: Protestantská etika a duch kapitalismu	14
Hana Librová: Změna vnímání časových měřítek	17
Změna vnímání časových měřítek	18
Transgresivní činnosti	19
Anna Hogenová	20
Vůle k moci	21
Přemocňování	22
Das Gestell	23
Die Machenschaft	24
Relativizace etických hodnot	24
Devon Price	27
The Laziness Lie; rozbor knihy Laziness Does Not Exist	28
1. Tvoje hodnota se rovná tvou produktivitu	30
2. Nemůžeš věřit svým vlastním pocitům nebo limitům	30
Imposter syndrom	33
3. Vždy je něco víc, co bys mohl/a dělat	35
Tyranie sebeoptimalizace	36
(Další) systémové problémy řešené na individuální úrovni	37
Quiet quitting	37
Syndrom vyhoření	39
(Zne)užívání stimulačních látek	41
Smrt z přepracování	43
Dopad kultu výkonu na životní prostředí	45
Sociální ekologie: Murray Bookchin: What is Social Ecology?	45
Vůle k moci a její dopad na životní prostředí	48
Přemocňování: environmentální dopady	49
Morální relativismus a jeho dopad na životní prostředí	50
Světelné znečištění	51
Dopad umělého nočního světla na hmyz	53
Dopad umělého nočního světla na ryby	56
Dopad psychoaktivních látek na životní prostředí	57
Adderall: expozice amfetaminu na biofilm a společenstva vodního hmyzu	57
Antidepressiva: bioakumulace psychoaktivních léčivých látek v rybách	59
Některé z alternativ současného systému	62
Současný ekonomický systém	62
Stanislav Komárek: Doba ekonomismu	62

Tomáš Sedláček: Růstový kapitalismus	64
Alternativy: Jak to postavit jinak?	65
Nerůst: možná cesta k jinému systému	65
Znalostně orientovaná ekonomika	67
Základní nepodmíněný příjem	69
Závěr	71
Seznam literatury	74

Úvod

Západní společnost je výrazně orientovaná na výkon, což lze pozorovat například na posedlosti kontrolovat a měřit, jak dobře se nám daří snad ve všem, co děláme, na vzájemném porovnávání našich výkonů už od předškolního věku nebo na lpění na efektivním využívání i sebemenšího množství času, který zrovna není naplněn prací nebo jinou aktivitou.

Výkon se stal klíčovou součástí naší vlastní identity a (sebe)hodnoty, ať už se jedná o výkon pracovní, výkon ve škole nebo o tíživou nutnost nikdy nekončícího seberozvoje ve jménu lepší kompetice s ostatními.

A právě protože je oblastí zájmu environmentalistiky zkoumat a lépe porozumět vztahu člověka a životního prostředí, zabývá se tato diplomová práce dopady kultu výkonu na životní prostředí. První část práce je věnována charakteristice výkonové společnosti. Je zde zodpovězena otázka, co je výkonová společnost a také co jejímu formování předcházelo a také jak souvisí s kultem výkonu, protože bylo nutné zodpovědět otázky: proč vznikl kapitalismus právě na západě, co vedlo lidi k tomu, že začali hromadit kapitál a jak se touha po zbohatnutí, typická pro kapitalismus a moderní společnost, mohla stát obecně uznávaným morálním imperativem. Dále jsou představeny psychosociální dopady orientace na výkon a od těchto dopadů je pak odvozen vliv kultu výkonu na životní prostředí, kterému je věnována druhá kapitola diplomové práce. V druhé části jsou představeny vybrané příklady dopadu užívání vybraných psychoaktivních látek na organismy žijící ve vodních tocích. Je zde také představen negativní vliv umělého nočního osvětlení na hmyz a na ryby.

Protože považuji za důležité nevěnovat celou práci pouze kritice výkonové společnosti a jejím negativním dopadům, nabízí třetí, závěrečná část práce představení několika alternativ současného modelu, na němž je společnost postavená. A i přestože se docela dobře může v některých případech jednat o společenskou fikci, kterou je těžké a zdánlivě až nemožné implementovat/ přestoupit na ni, považuji za nutné zabývat se podobnými vizemi a nechat konverzaci o nich otevřenou.

Cíle a metodika

Cílem diplomové práce bylo odkrýt spojitost mezi orientací současných rozvinutých společností na výkon a stavem životního prostředí. Cílem práce také bylo zkoumat výchozí tvrzení, že se výkon stal klíčovým pro existenci (přesněji pro legitimizaci existence) dnešního západního člověka a že tato apoteóza výkonu má zásadní dopad na stav životního prostředí. V diplomové práci jsem se proto pokusila zodpovědět otázku: jak kult výkonu určuje hodnotu člověka v novověké společnosti a zda lze identifikovat dopad kultu výkonu na životní prostředí.

Při práci jsem použila metodu textové a obsahové analýzy společně s klíčováním, převládající metodou byla literární rešerše děl autorů, kteří se zabývají fenoménem kultu výkonu, doprovázené následnou syntézou informací. Relevanci dalších autorů jsem posuzovala v závislosti na obsahové soupodstatnosti s hlavními, výše uvedenými autory diskurzu.

Rešerše děl byly rozděleny do kapitol podle autorů. Protože však každý z autorů nahlíží na fenomén výkonu mírně odlišně a věnuje pozornost jeho různým aspektům, byly tyto kapitoly doplněny průběžně syntetizující částí, které vznikly za pomoci komparativních a kompilačních metod.

Zdrojem rešerší byla odborná díla autorů, v první a třetí části diplomové práce se jednalo převážně o knihy vybraných autorů. V některých případech děl současných autorů byly tyto rešerše rozšířeny o informace ze záznamů přednášek, rozhovorů nebo článků daných autorů. Užší definice vybraných pojmů poskytly Sociologická encyklopedie spadající pod Sociologický ústav Akademie věd ČR a také Stanfordská encyklopedie filozofie.

Druhá část diplomové práce čerpala převážně z rešerší vědeckých prací z oblasti dopadů stanovených projevů kultu výkonu na životní prostředí, k jejichž vyhledání dopomohly indexované databáze vědeckých prací. Závěrečná část vznikla syntézou předložených dat a informací.

Kult výkonu

Kult výkonu je sociální fenomén, který výrazným způsobem ovlivňuje strukturu motivací západního člověka. Kult výkonu byl identifikován přibližně v 70. letech minulého století, jedná se o na jedinci identifikovaný projev výkonové společnosti. Pro lepší porozumění tomuto fenoménu je dobré zabývat se především genezí vzniku výkonové společnosti, která umožní lépe pochopit, o co se jedná.

Výkonová společnost

A. W. Etzioni, T. Parsons: První zmínky o výkonové společnosti

Pojem výkonová společnost se poprvé objevil na konci šedesátých let minulého století v analýze vývoje americké společnosti po 2. světové válce. Jednalo se o součást díla izraelsko-amerického sociologa a představitele tzv. komunitarismu¹ Amitaie W. Etzioniho – *The Active Society: a Theory of Societal and Political Processes* (Mucha, 2017).

Bližší se k společnosti orientované na výkon vyjadřuje americký sociolog Talcott Parsons. K objasnění pojmu výkonová společnost je pro tuto diplomovou práci podstatná kniha *The Social System* z roku 1951, kde autor čerpá z M. Webera a popisuje strukturu sociálního jednání, kterým je utvářen společenský systém.

T. Parsons považuje výkonovou společnost za druh industriální společnosti. Společnost industriální, někdy také průmyslová společnost, je druh společnosti, kde převládá průmyslová výroba. Jedná se o poměrně široký pojem, jehož hlavním přínosem je historické rozlišení mezi typem společnosti, v níž převládá průmyslová výroba, a mezi jinými historickými společnostmi, např. od tzv. tradičního společenství.

¹ „Komunitarismus je myšlenka, že lidská identita je do značné míry utvářena různými druhy konstitutivních společenství (nebo sociálních vztahů) a že toto pojetí lidské přirozenosti by mělo být základem našich morálních a politických soudů, stejně jako politik a institucí. Většinu života žijeme ve společenstvích, podobně jako lvi, kteří žijí v sociálních skupinách, a nikoliv individualističtí tygři, kteří žijí většinu času osamoceně. Tato společenství utvářejí a měla by utvářet naše morální a politické úsudky a my máme silnou povinnost podporovat a živit konkrétní společenství, která dávají našemu životu smysl a bez nichž bychom byli dezorientovaní, hluboce osamělí a neschopní informovaného morálního a politického úsudku.“ (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2020, vlastní překlad)

Typickými znaky industriální společnosti jsou přesun od rodiny rozšířené k rodině nukleární, nově nabytá důležitost práce člověka (ve smyslu povolání), která úzce souvisí s jeho (sebe)hodnotou a postavením ve společnosti, vzrůstající důležitost ekonomického subsystému (právě v něm se průmyslová metoda a přístup projevují nejvýrazněji) a současné zúžení oblastí, do kterých by průmysl nezasahoval. Zdeněk Suda dále k charakteristice průmyslové společnosti uvádí:

„Průmyslová výroba je *sui generis* formou adaptace a ke svému účelu si přizpůsobuje i metody a nástroje integrace. Klíčový element, který přetváří předprůmyslové společnosti na společnosti industriální, je racionální dělba práce. Pod jejím vlivem se mění vazba spol. solidarit [...]. Pro jedince a jeho úspěšné přežití ve společnosti se stávají důležitým jiní spoluaktéři (significant others) než ti, se kterými je svázán rodinným původem nebo místem bydliště. V industriální společnosti dochází v dějinách poprvé k opravdové diverzifikaci pracovních rolí a ke stratifikaci struktury zaměstnání. Pracovní role nabývá mimořádného významu jako identifikační znak (Jaké je Vaše povolání?“ je jednou z prvních otázek, kterou si jedinci v industriální společnosti vzájemně kladou při seznámení). Pracovní role je také prostředkem spol. vzestupu, sociální mobility, a stala se hlavním nástrojem politiky vyrovnávání životních příležitostí, zejm. ve prospěch znevýhodněných skupin a menšin.“ (Suda, 2020)

Jedním z faktorů výkonové společnosti je ten, že určující vliv na společenské postavení jedince zde mají především jeho výkony. Orientace na výkon se stává dokonce natolik významnou, že převyšuje kritéria, jako jsou sociální původ nebo stav (Mucha, 2017).

Výkon (nejen na individuální úrovni) zaujal v moderní společnosti roli univerzální strategie řešení jakéhokoliv problému², každá činnost je pak z pohledu výkonové společnosti hodnocena na základě jejího úspěchu nebo neúspěchu, čímž mimo jiné vzniká absence důrazu na samotný proces vykonávání (Mucha, 2017).

² Dalo by se říct, že už tímto tvrzením T. Parsons nastínil související téma, kterému se K. Lorenz v knize *Osm smrtelných hříchů civilizace* věnoval o několik desítek let později, tedy že se z útěku k výkonu stala určitá forma copingové strategie lidstva.

Max Weber: Protestantská etika a duch kapitalismu

Tomáš Sedláček ke knize *Protestantská etika a duch kapitalismu*: „Kolektivní psychologie [...] hraje velikou roli i v ekonomice. Určuje jakéhosi ducha společnosti. A to není žádná duchařina, Max Weber, německý sociolog a ekonom, napsal o duchu kapitalismu celou knihu. V ní tvrdí, že jde právě o toho těžce popsatelného ducha, jakousi energii, elán či étos ve společnosti.“ (Respekt, 2023)

Max Weber, německý sociolog a ekonom žijící mezi lety 1864–1920, který

V knize *Protestantská etika a duch kapitalismu* autor řeší otázky proč vznikl kapitalismus právě na západě, co vedlo lidi k tomu, že začali hromadit kapitál a jak se touha po zbohatnutí, typická pro kapitalismus a moderní společnost, mohla stát obecně uznávaným morálním imperativem. Dochází zde k závěru, že kapitalistická etika a její hodnoty jsou dědictvím protestantské etiky, avšak oproštěné od náboženské roviny. Princip ale veskrze zůstává stejný. Hodnota práce sama o sobě ukazuje, zda je člověk tzv. vyvolený. V minulosti vyvolený Bohem, v současné době tuto roli zastává společenský status, jenž člověk získává (a udržuje) díky hodnotě jeho práce.

Po většinu historie nedávalo pre-kapitalistickému člověku smysl pokračovat v práci pouze za účelem hromadění kapitálu, pokud byly zajištěny základní potřeby (jídlo, místo k životu atp.), nebyl důvod pokračovat v usilování o (nadbytečné) peníze.

Zatímco v pojetí středověké katolické církve byl podstatou posmrtný život, což se odráželo v převážně asketicky vedeném pozemském životě, s příchodem reformace³ život v odříkání přestal být nadále dostačující pro zajištění posmrtného života.

Změna podle M. Webera nastala roku 1517, kdy Martin Luther přišel s představou volání Boha – z původního německého *der Beruf*. Weber píše, že díky Lutherovu

³ „reformace (z lat. *reformatio* – obnovení, zlepšení) Náboženské a soc.-polit. hnutí v záp. a střední Evropě 14.–17. stol., jež soustředilo své síly na obnovu křesťanství i nápravu společnosti.“ (Pavlincová, 2021)

pojetí pozemského života, práce a světské povinnosti nově spadají pod volání Boha, proto je v zájmu každého věřícího člověka vykonat práci, pokud možno, co nejkvalitněji a obětovat jí výraznou část své energie, pozornosti a celkově pozemského pobývání.

Důležitost, kterou díky Lutherovi nabyly pozice a naplňování povinností člověka v pozemském životě, Weber shrnuje v následujících slovech:

„But at least one thing was unquestionably new: the valuation of the fulfillment of duty in worldly affairs as the highest form which the moral activity of the individual could assume. This it was which inevitably gave everyday worldly activity a religious significance, and which first created the conception of a calling in this sense. The conception of the calling thus brings out that central dogma of all Protestant denominations which the Catholic division of ethical precepts into preecepta and consilia discards. The only way of living acceptably to God was not to surpass worldly morality in monastic asceticism, but solely through the fulfillment of the obligations imposed upon the individual by his position in the world. That was his calling.“ (Weber, 2005, 40)

„Ale přinejmenším jedna věc byla nepochybně nová: ocenění plnění povinností ve světských záležitostech jako nejvyšší formy, kterou může morální aktivita jednotlivce nabýt. Právě to nevyhnutelně dodalo každodenní světské činnosti náboženský význam a poprvé vytvořilo pojem povolání v tomto smyslu. V pojetí povolání se tak objevuje ono ústřední dogma všech protestantských denominací, které katolické dělení etických přikázání na preecepta a consilia zavrhuje. Jediný způsob, jak žít přijatelně pro Boha, nespočíval v překonání světské morálky v mnišské askezi, ale výhradně v plnění povinností, které jednotlivci ukládá jeho postavení ve světě. To bylo jeho poslání.“ (vlastní překlad)

Práce se tak stala úkolem v rámci Božího poselství. Weber dále zdůraznil takto nově nabytou důležitost práce tvrzením, že volání Boha je něco, co člověk ve vztahu k

náboženství přijímá a podřizuje se tomu, a protože je orientace na práci součástí tohoto volání, stává se z práce jako takové úkol stanovený Bohem.

„His calling is something which man has to accept as a divine ordinance, to which he must adapt himself. This aspect outweighed the other idea which was also present, that work in the calling was a, or rather the, task set by God.“ (Weber, 2005, 40–45)

„Volání je něco, co člověk musí přijmout jako Boží nařízení, jemuž se musí přizpůsobit. Tento aspekt převážil druhou, rovněž přítomnou myšlenku, podle které je práce v rámci volání úkolem, který stanovil Bůh.“ (vlastní překlad)

Ve svém poslání byl každý jedinec předurčen (predestinován), jenom někteří jedinci byli ale určeni k tomu, aby přišli do nebe. Klíčová otázka: jak člověk pozná, jestli je nebo není vyvolený, nachází odpověď v úspěchu při realizaci životního poslání, který lze koneckonců změřit hmotnou prosperitou.

Tímto chápáním vznikla obrovská motivace uspět kombinovaná se silně asketickým způsobem života, protože rozmařilost je považována za hřích. Tato kombinace vedla k hromadění peněz, doprovázenému velkou kázní, společně s motivací spořit a naspořené peníze dobře investovat. Zároveň se také zformoval rozdíl v postoji k majetku, právě ten M. Weber nazývá duchem kapitalismu. Z tohoto kulturního základu, pramenícího z náboženství, vznikla také instituce odložené spotřeby.

Rovněž nastala podstatná změna ve vnímání času. Veškerý čas, i tehdy, kdy se „nic neděje“, bylo zapotřebí vyplnit nějakou aktivitou, člověk si tak začíná naplno uvědomovat běh času i v době klidu, neboť neustále cítí puzení k tomu aktivně čas využívat a nepřicházet o něj. M. Weber blíže k mrhání času dodává:

„Plýtváním časem je prvním a v zásadě nejtěžším ze všech hříchů [...]. Proto je nehodnotná a případně přímo zavrženíhodná i nečinná kontemplace, aspoň pokud se děje na úkor práce v povolání.“ (Weber *in* Librová, 2003, 123) Změně vnímání času a jejímu dopadu na vztah člověka k životnímu prostředí se hlouběji věnuje následující kapitola.

M. Weber v *Protestantské etice a duchu kapitalismu* rozkryl, jak klíčový vliv mělo náboženství 16. století na západní civilizaci při zakořeňování motivace k práci (třebaže jinak nepotřebné nebo nadbytečné). Právě tento nově zformovaný vztah k práci a celkově touto zkušeností utvořená pracovní morálka později mohly sloužit jako perfektní psychologický základ pro vznik kapitalismu.

Hana Librová: Změna vnímání časových měřítek

„Dnešní kritikové rychlosti se však mýlí, domnívají-li se, že jsou učiteli nevědomého lidstva, slepě podléhajícího horečce spěchu, jemuž se dosud nedostalo varování.“ (Librová, 2003, 133)

Podle autorky bylo téma vnímání času promyšleno z mnoha pohledů. Sociologické průzkumy zjišťovaly dopady zrychlení životního tempa na lidské vztahy, přátelství rodinu, kvalitu života, schopnost naslouchat nebo sdílet myšlenky. Medicína odkrývala zdravotní rizika plynoucí z rychlého životního tempa. Tzv. nonstop společnost se stala ústředním tématem knih psychologů, sociologů a dalších kriticky myslících jedinců, jako příklad udává H. Librová např. autory: L. Mumford (1974), Z. Bauman (1995, 1999, 2002), G. Ritzer (1996), P. Virilio (1992). Opomenuto nebylo ani zrychlení v moderních informačních technologiích. Téma času řešili historikové, filosofové i teoretičtí fyzici, ekologické dopady vnímání času však v žádném z výše zmíněných příkladů nebyly hlavní oblastí zkoumání.

„Jakkoli je téma moderního zrychlení promyšlené z mnoha zorných úhlů, stranou pozornosti donedávna zůstávalo, jaké jsou jeho důsledky pro přírodu.“ (Librová, 2003, 118)

Autorka proto věnuje pozornost ekologickým důsledkům spěchu a upozorňuje na to, že právě prudkou změnu časových měřítek je možné vnímat jako základní příčinu problémů, kterými jsou nadměrné čerpání přírodních zdrojů, konflikt mezi lidskou společností a přírodou, úbytek biologické rozmanitosti nebo vznik odpadů. Dále zdůrazňuje, že čas v environmentálních úvahách nepředstavuje pouhé téma k filosofování, ale navýsost důležitou a praktickou záležitost.

Změna vnímání časových měřítek

Původní vnímání času bylo pevně spjato s přírodou. Pro sběrače a lovce byl určující čas biologický, od něj se lidé odchýlili vynálezem ohně. Postupně se v těchto raných fázích lidské civilizace začal vyvíjet i čas sociální. Jako jeden z prvních znaků zespolečenštění času i člověka autorka uvádí vyhrazení doby pro společné stravování, tedy skutečnost, že člověk nejedl hned ve chvíli, kdy pocítil hlad, ale počkal a usedl k jídlu s ostatními až ve společně stanovenou dobu. Vznikl tak sociální čas, který koordinoval lidskou činnost. Další pokusy uvolnit vázanost času na biologické rytmy přišly společně se zemědělstvím.

Zásadní pro současné pojetí času je však změna středověkého vnímání času. Ta započala v období mezi 13. až 14. stoletím, kdy se čas přestal odvíjet od přírodních cyklů (běžné v té době byly sluneční nebo vodní hodiny). Tlak vyvolaný potřebou, především ze strany kupců a směnárníků, měřit čas práce efektivněji vedl k rozdělení času na stejné úseky, na hodiny. Vznikl tak nový, umělý, člověkem vytvořený řád času⁴.

A právě výkon, neboli práce vykonaná za jednotku času, se později stal jedním ze základních rysů naší současné (moderní) doby, doprovázený neustálou potřebou zrychlení. „Tendence ke zrychlení se stala jedním z podstatných rysů kapitalistické společnosti a zůstává jím podnes. [...] Pro přírodu je katastrofou, že akcelerace prošla v moderní společnosti procesem demokratizace: už se netýká jen práce a soutěživých kapitalistů, zrychlit mají všichni a ve všem.“ (Librová, 2003, 123–124)

Jako příklady spjatí moderní evropské kultury a prizmatu času uvádí autorka to, jak je nahlíženo na většinu lidských aktivit: fixní pracovní doba, časové normy nebo jízdni řády v dopravě jsou brány jako samozřejmé, o jejich původu a dopadech už nepřemýšlíme. Otázkám proč nebo kam (tak pořád spěcháme) není věnována pozornost. Aktivity pomalé a časově neměřitelné jsou považovány za méněcenné. Veškerý čas je třeba využít a naplnit činností. Autorka dodává: „Hodnotíme-li na

⁴ H. Librová k tomu, nakolik je nový řád času umělý, dodává: „Přesně vzato ani tento sociální konstruovaný hodinářský a kalendářový čas není docela umělý. I on je odvozen od času astronomického či kosmického, od slunce, stejně jako čas živých bytostí. Byl však vždy vypočten, to jest, byl odvozen podstatně primitivněji.“ (Librová, 2003, 123)

večer končící den, většinou uvažujeme o svém výkonu, o množství práce, kterou jsme vykonali.“ (Librová, 2003, 124).

Téma času, vybízející k jednání, se promítlo i do názvů technologického startupu We don't have time (nemáme čas) nebo do sbírky Závod s časem, jejímž spoluautorem byl prof. Erazim Kohák. Samotné zrychlení nicméně nemusí být viděno pouze jako patologický jev sebeničivé civilizace. Právě na onom zrychlení, jemuž je v dnešní době mimo naši vůli vystaven náš život, je postavena existence naší kultury a společnosti. Jako možné východisko a kompromis H. Librová navrhuje ekologicky příznivé zpomalení, které by sloužilo jako úprava současné extrémní míry zrychlení. Takové řešení by však vyžadovalo naši reflexi a znovupromyšlení.

Transgresivní činnosti

V knize *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti* se H. Librová zabývá tématem transgrese a jejími druhy, vychází přitom z *teorie transgrese* podle Petruska (1986). Rozlišuje zde tři typy transgrese: k věcem, k lidem a ke společnosti. Podstatné je, že nikoliv jejich cíl (dosažení), ale výkon samotný je důvodem k jejich vykonávání.

„Transgresivní činnosti jsou autotelické, jsou hodnotou samy o sobě. Lidskou hodnotou a potřebou je *sám výkon* těchto činností, nikoli jejich cíl. Dosažení cíle nevede k ukojení, ale stimuluje k další aktivitě. Každá naplněná lidská potřeba vzápětí vyvolá potřebu novou.“ (Librová, 1994, s. 21)

Librová přisuzuje vznik transgresí vědomí lidského omezení, transgrese jsou podle autorky reakcemi na určitý životní deficit, jako příklad udává deficit existenční (např. vědomí smrti) nebo poznávací. Transgresivní činnosti, především transgrese orientovaná na věci, může příčinou ekologické krize. Teorie transgrese nahlíží na potřebu překonávat stávající stav/y velmi podobně jako tzv. přemocňování (tento pojem je vysvětlen v následující kapitole) (Librová, 1994).

Anna Hogenová

V České republice se tématem kultu výkonu dlouhodobě zabývá Anna Hogenová, filozofka a fenomenoložka, profesorka filozofie a etiky. Dnešní společnost je podle A. Hogenové orientovaná na výkon, zbožňování výkonu se projevuje například v adoraci sportovních výkonů, výkonů v oblasti vědy, a především pak v adoraci výkonů v oblasti hospodářství (proto kladená taková důležitost měření růstu HDP).

V knize *K filosofii výkonu* se A. Hogenová zabývá nejen současným stavem společnosti, ale i jejím historickým vývojem. A. Hogenová si tak mimojiné pokládá velmi podobnou otázku, kterou si v knize *Protestantská etika a duch kapitalismu* položil roku 1905 i Max Weber.⁵

Způsob jejího hledání odpovědi je však odlišný. Autorka se dle svých vlastních slov vymezuje proti metodám, které používají sociologové nebo psychologové a další vědci v oblasti společenských věd, její způsob hledání spočívá v pochopení problému doby jako odpovědi. Jinak řečeno, dnešní doba je odpovědí na něco, co se stalo a co se, jak často dodává, nemohlo nestát.

V závěru knihy *K filosofii výkonu* autorka píše: „Problémy je třeba nahlédnout jako odpovědi a pak k těmto odpovědím hledat velmi pracně a mnohdy o samotě otázky, jež patří k těmto odpovědím jako klíč k zámku.“ (Hogenová, 2005, 569)

Odpověď A. Hogenová nachází převážně ve filozofii Friedricha Nietzscheho, kterého vnímá jako proroka dnešní doby, protože se mu již před zhruba dvě stě lety podařilo zformulovat, co se stane současnou podstatou doby. Zásadní proměna, kterou společnost prošla, je podle autorky vyjádřena v ontologii, nauce o bytí a jeho podstatě. Podstata bytí se přesunula do vůle k moci (někdy také označované jako vůle k síle).

⁵ V knize *Protestantská etika a duch kapitalismu* si M. Weber pokládá otázku, co vedlo lidi k tomu, že začali hromadit kapitál a jak se touha po zbohatnutí, typická pro kapitalismus a moderní společnost, mohla stát morálním imperativem.

Vůle k moci

Při popisu vůle k moci A. Hogenová čerpá z filozofie Friedricha Nietzscheho, který představil pojmem *der Wille zur Macht* – do češtiny bychom tento pojem přeložili právě jako vůle k moci.⁶

Abychom mohli pochopit, jak se vůle k moci mohla stát podstatou západní kultury, musíme pochopit to, co bylo v novověku pokládáno za podstatu bytí a jakými změnami to procházelo. Vývoj podstaty bytí popisuje A. Hogenová na vlivu decartovského pojetí rozumu a na důležitosti, kterou věnovali vůli autoři jako Kant, Schopenhauer, Marx a konečně F. Nietzsche.

„Moc je mocí jen tehdy, pokud je stupňovatelná.“ (Heidegger, 1961, 36, vlastní překlad).

Vůli k moci je možné chápat také jako vůli k síle, jestliže se tato vůle stala hlavní podstatou člověka, je člověk odsouzen k tomu, aby byl neustále silnější, protože síla se v člověku projevuje pouze ve výkonech, které je možné pozorovat a nejlépe i měřit.

⁶ Nietzsche na tuto myšlenku přišel roku 1881, při jeho procházce kolem jezera Silvaplana ve Švýcarsku (Hogenová, 2019).

Protože se však síla ukazuje pouze, když se zvětšuje a upevňuje sebe sama neustálými výkony (pokud by se zmenšovala nebo pokud by zůstávala na stejné úrovni, nebyla by jí věnována pozornost), stalo se podmínkou legitimizace vlastní existence člověka tzv. přemocňování⁷.

Přemocňování

Důležitost neustálé výkonnosti v dnešní době tkví v základním předpokladu, že člověk o sobě ví pouze skrz své výkony, tudíž se výkon stal prostředkem k legitimizaci naší existence a platnosti našeho osobního bytí.

„Náš lidský pobyt si od nás vynucuje afirmaci naší onticity⁸ prostřednictvím výkonů.“
(Hogenová, 2005, 361)

Vůle k moci je podle Nietzscheho podstatou všeho, a to aniž by měla jakýkoliv cíl. A právě v důsledku absence cíle vůle k moci se člověk ocitá v nekonečném cyklu přemocňování, což se projevuje tak, že jakmile člověk vykoná jednu věc, hned přichází na řadu věc další, kterou je nutné vykonat. V současné době se tak podstatou člověka stává překonávání sebe samého, a to především v oblasti svých výkonů.

(Sebe)hodnota člověka se díky tomuto pojetí začíná rovnat jeho výkonům, jeho identita a sebevímání jsou založeny na jeho výkonech (Hogenová, 2005), tzv. *performance-based identity* (Walker & Caprar, 2019).

Za podstatné fenomény současné doby považuje autorka *das Gestell* a *die Machenschaft*, při jejich charakteristice vychází převážně z filosofie Martina Heidegera, částečně také z filosofie Jana Patočky.

⁷ Český výraz vznikl z původního německého *die Übermächtigung*, *über* je přes a *mach* je moc, proto přemocňování. (Hogenová, 2014)

⁸ Onticita je vědecký popis jednotlivých jsovcen v našem společném světě, jím základem je ontologie, podstata bytí, bez níž by nebylo možné dobře popisovat jednotlivé předměty. (Hogenová, 2014)

Das Gestell

Das Gestell⁹, do češtiny překládáno někdy také jako *povel*, je fenomén, který do jisté míry plánuje budoucnost lidí.

Anna Hogenová (2013) k fenoménu *das Gestell* dodává: „Jako by všechno se vyrábělo, předem se to naplánovalo, pak se zařizovalo to naplánované a nakonec je tu někdo, kdo kontroluje to, co bylo předtím naplánováno a to, jak to bylo zařízeno.“

Das Gestell pojmenovává fenomén, kdy je náš osobní život řízen systémy a strukturami, které byly předtím objektivně naplánovány. Tento fenomén nás má v moci, aniž o tom víme. Člověk se tak dostává do role výkonného prostředku (Heidegger, 2004).

„Charakter pobývání činí současného člověka autorem pro výrobu a eskalaci výkonů, které jsou nejlépe měřitelné, verifikovatelné a falzifikovatelné těmi ostatními, což se děje.“ (Hogenová, 2005, 361)

Tento fenomén zastřešuje veškeré plány, systémy a struktury. Dává mu vzniknout vypočítávání budoucnosti, ke kterému dochází proto, že novověký¹⁰ člověk žije ve strachu, bojí se toho, co přinese budoucnost, proto ji předem vypočítává a vychází přitom z nedávné historie. Jako příklad udává autorka retrogradní inženýrství. Vznikají plány, které mají podoby systémů a struktur, právě tyto plány vydávají povel, které pak člověk musí vykonávat (Heidegger, 2004).

Hogenová dodává, že je společnost řízená všeobecnou objednávkou představy vznikající ze strachu, která byla vypočítána směrem do budoucnosti. To, co se odehrává s naším vnímáním budoucnosti, není pouhé vypočítávání budoucnosti, budoucnost je do jisté míry právě jejím vypočítáváním utvářena. Prvky, jež jsou nevypočítatelné a neplánovatelné, zůstávají opomenuty (Hogenová, 2005).

⁹ *Stellen* znamená postavit, předpona *ge-* znamená, že ono postavení bylo dokončeno (Hogenová, 2019a). „V běžném jazyce znamená slovo *Gestell* podstavec, podvozek, stojan, např. stojan na knihy *Gestell* znamená také kostlivec.“ (Heidegger, 2004, 19)

¹⁰ časové období od R. Descarta po současnost (Hogenová, 2005)

„Das Gestell – to je ta všeobecná objednávka, která vzniká z toho strachu, aby k nám ta budoucnost nepřinesla něco hrozného, a tak se ta budoucnost v podstatě falšuje, ona se vytváří, to není pravá budoucnost, to je budoucnost, která je vypočítaná a které se pak musí všechno přizpůsobit.“ (Hogenová, 2019b)

Z tohoto vyplývá, že dnešní (novověký) člověk, do jisté míry ztrácí svou svobodu, protože je tímto fenoménem svázán, řízen a determinován na každém svém kroku.

„Gestell vydává povely a ty povely dochází k jednotlivým lidem a jednotliví lidé ty povely musejí vykonávat.“ (Hogenová, 2019a)

Aby člověk unikl tomuto povelu, utíká tzv. do rauše. Rauš autorka popisuje jako pomyslný útěk a opojení, např. v podobě užívání drog, nejčastěji alkoholu, tento útěk autorka vnímá jako nevyhnutelnou reakci na stav, kdy člověk nežije z vlastního pramene, ale z pramene posunutého.

Die Machenschaft

Další fenomén charakteristický pro dnešní dobu, který autorka zmiňuje, je die Machenschaft; je možné jej přeložit jako pracovat nebo dělat. Die Machenschaft znamená, že lze všechno technicky nebo mechanicky zařídit, jeho role je také dohlížet na vykonávání výše zmíněných povelů. Jako příklad udává autorka, že je možné zařídit i to, kdo bude zvolen prezidentem nebo technické zařízení spravedlnosti v podobě prezidentské amnestie (Hogenová, 2013).

Spojením vlivů fenoménů das Gestell a die Machenschaft vzniká společnost, která je předem determinovaná (Hogenová, 2005).

Relativizace etických hodnot

Dalším výrazným znakem postmoderní, a jak A. Hogenová dodává, příliš unavené doby je všudypřítomná relativizace, především etických hodnot a pravdy.

Fyzikální objevy na konci 19. století a v první třetině 20. století přinesly nové poznání, v důsledku kterého jistota, jež byla založena na třech Newtonových

zákonech, přestala platit, člověk ztratil ontologické jistoty a musel znovu hledat své zakotvení ve světě (Hogenová, 2019a).

Relativizace podle autorky plyne z toho, že se dobro vztahuje k nějaké konkrétní situaci, s níž je člověk v určitém vztahu (v relaci), a pak se tento vztah (čili to dobro) buď potvrdí, nebo nepotvrdí. Důsledkem potom je, že najednou je dobro pro každého něco naprosto jiného, každý člověk má tedy svou vlastní pravdu (Hogenová, 2005).

Paul Johnson, anglický novinář a historik, v knize *Dějiny 20. století* věnuje relativizaci současného současného světa celou první kapitolu (s názvem *Relativistický svět*). Autor vnímá dějiny 20. století jako období zaplňování prázdnoty, kterou po sobě zanechaly úpadek a zhroucení náboženských podnětů – tradičního kotviště práva a mravnosti.

Mezi tři hlavní německé myslitele, kteří se pokusili odhadnout, co zaplní tuto nově vzniklou prázdnotu, řadí P. Johnson Karla Marxe, Sigmunda Freuda a Friedricha Nietzscheho. Karl Marx předpokládal, že hybnou silou světa bude převážně ekonomický zájem. Sigmund Freud pracoval s teorií, v níž byla rozhodující silou sexuální motivace. Friedrich Nietzsche považoval za nejpodstatnějšího hybatele tzv. vůli k moci. Třetí z těchto myslitelů odhadl podle autora pravděpodobného uchazeče o prázdny prostor nejpřesněji. Johnson dále píše:

„Vůle k moci zrodí nový druh mesiáše, který nebude omezen žádnými náboženskými zásadami a bude s neukojitelnou chutí chtít vládnout lidstvu. Konec starého řádu a svět potácející se bez průvodce relativistickým vesmírem byl přímou výzvou gangsterským státníkům, aby se objevili na scéně. Jejich vystoupení na sebe nedalo dlouho čekat.“ (Johnson, 2008, 54)

Anna Hogenová ke vztahu vůle k moci a etických hodnot dodává: „Hodnoty se stávají služkami vůle k moci.“ (Hogenová, 2005, 409)

Současný relativistický svět podle Johnsona začal roku 1919, významný vliv na něj měl Albert Einstein, který trval na tom, aby se jeho rovnice uveřejněné roku 1905 ve

vědeckém článku *O elektrodynamice pohybujících se těles* ověřily empirickým pozorováním, za tímto účelem navrhl i tři testy, pomocí kterých by k ověření došlo.

Johnson dále uvádí, že prokázání platnosti testů proběhlo roku 1919, právě tehdy nastal začátek posunu ve vnímání světa širokou veřejností. Ověření platnosti teorie relativity totiž vneslo jistou dávku nejistoty a znepokojení. Snadno pochopitelná a srozumitelná newtonská teorie fyziky byla konfrontována novým chápáním, ve kterém pohyb ztratil svou přímočarost a absolutní čas i délka přestaly platit. Nastaly tak ideální podmínky pro zevšeobecnění relativity a vztahení jejich principů nejen na svět fyziky.

„Začátkem dvacátých let se poprvé mezi obyčejnými lidmi objevoval názor, že žádné absolutní hodnoty nejsou. A že to platí nejen o času a prostoru, ale i o dobru a zlu a vědění a vůbec o všech hodnotách. Relativita se začala omylem – a možná osudově – zaměňovat za relativismus. [...] A tak i reakce široké veřejnosti na Einsteinovu relativitu byla jednou z hlavních složek, které formovaly historii dvacátého století. Byl to nůž, který v rukou nic netušícího vědce pomohl odříznout společnost od tradičních kořenů křesťanské víry a morálky.“ (Johnson, 2008, 10–11)

Souhrn

„Výkon je signum moci, je přístupem k moci.“ (Hogenová, 2005, 360)

Výkon vytváří prostor, ve kterém se může ukazovat moc, podstata bytí člověka se přetavila v moc. Bytí člověka je do takové míry ovlivněno výkonem, že by bylo možné tvrdit, že nakolik člověk je, natolik je *výkonný*. S tímto předpokladem pracují i psychologové Devon Price v jejich knize *Laziness Does Not Exist*, studii o kultuře produktivity a efektivity.

A. Hogenová popisuje vztah mezi důležitostí výkonnosti na individuální úrovni (a s tím související utvrzování pocitu sebehodnoty) a předpoklady zakořeněnými v společnosti orientované na výkon následujícími slovy:

„Nevidíme, protože máme oči, ale naopak protože vidíme, máme oči. to samé se dá použít i při vysvětlování výkonu ve výkonové společnosti. Nepodáváme výkony, protože jsme výkonné bytosti, ale výkonné bytosti jsme proto, protože naše *Dasein* (náš pobyt) si to vynucuje. Podávat výkony je to samé, jako se afirmovat coby žijící a plnohodnotná bytost v lidské společnosti.“ (Hogenová, 2005, 360)

Adorace výkonu, jeden z hlavních rysů dnešní doby, obsazuje výkon do pozice toho nejlepšího, co nás v životě může potkat. Cesta, která k výkonu vedla však nikoho nezajímá, protože se nedá dostatečně dobře kontrolovat. Mezi charakteristické znaky výkonové společnosti patří přemocňování, vůle k moci, *das Gestell*, *die Machenschaft* a relativizace (především v oblasti etiky).

Devon Price

Sociální psycholog, aktivista, výzkumník na Loyola University v Chicagu a autor knih *Laziness Does Not Exist* a *Unmasking Autism: Discovering the New Faces of Neurodiversity*, Devon Price se dlouhodobě zabývá kulturou efektivity, vyvracením mýtu lenosti (v angl. originálu *The Laziness Lie*) a také mýtu nekonečného osobního růstu. V těchto oblastech patří Devon Price pravděpodobně mezi mediálně nejvýraznější osobnost současné doby.

Devon Price vstoupil do širšího povědomí především díky jejich eseji s názvem *Laziness Does Not Exist* napsané roku 2018. Esej byla zveřejněna online prostřednictvím platformy *Medium* v sekci *Human Parts* (sekce vyhrazená pro osobní příběhy a iniciativy). Cílem této eseje bylo rozklíčovat pojem lenost a konečně představit také to, že lenost ve skutečnosti neexistuje, že se jedná o kulturní přežitek a že nazvat někoho líným je jen pohodlný způsob, jak zahodit kontext jeho života.

Článek se stal námětem pro stejnojmennou knihu vydanou o tři roky později – *Laziness Does Not Exist: A Defense of the Exhausted, Exploited, and Overworked*, studii o kultuře produktivity a efektivity, ze které následující podkapitola této diplomové práce vychází.

The Laziness Lie; rozbor knihy Laziness Does Not Exist

Jedním ze stěžejních pojmů, se kterým Devon Price pracuje, je všeprostupující systém přesvědčení dnešní společnosti *The Laziness Lie*¹¹

¹¹ *The Laziness Lie* by bylo by možné přeložit jako mýtus lenosti, myslím si ale, že takový překlad by změnil vyznění tohoto pojmu, proto jsem se rozhodla v diplomové práci používat název původní.

„The Laziness Lie is a belief system that says hard work is morally superior to relaxation, that people who aren't productive have less innate value than productive people. It's an unspoken yet commonly held set of ideas and values. It affects how we work, how we set limits in our relationships, our views on what life is supposed to be about.“
(Price, 2021, str. 15)

„*The Laziness Lie* je systém přesvědčení, který říká, že tvrdá práce je morálně nadřazena odpočinku, že lidé, kteří nejsou produktivní, mají menší vrozenou hodnotu než produktivní lidé. Je to nevyčtený, ale všeobecně rozšířený soubor myšlenek a hodnot. Ovlivňuje to, jak pracujeme, jak si stanovujeme hranice ve vztazích, naše názory na to, o čem má život být.“ (vlastní překlad)

V knize *Laziness Does Not Exist* Devon Price sleduje počátky *The Laziness Lie* a způsoby jejího zakořenění a uchování v současném systému hodnot společnosti. Výrazně přitom vycházejí z *Protestantské etiky a duchu kapitalismu* Maxe Webera.

Poprvé se slovo *líný* objevilo v roce 1540, už tehdy bylo použito s odsuzujícím významem a ve spojitosti s člověkem, který neměl v oblibě práci nebo vynakládání úsilí. K významnému rozšíření *The Laziness Lie* přispěl příchod Puritánů do Severní Ameriky. Součástí jejich náboženství byla víra ve spasení člověka a jedním z ukazatelů, zda byl člověk vybrán ke spasení, byla jeho pracovitost.

„[...] if a person was a hard worker, it was a sign that God had chosen him for salvation.“ (Price, 2021, 15)

„[...] pokud byl člověk pracovitý, bylo to znamením, že jej Bůh vyvolil ke spáse.“
(vlastní překlad)

Důsledkem toho však bylo, že pokud člověk na druhou stranu selhával v dokončení úkolů nebo nebyl pracovitý, jednalo se o jasné znamení, že jej Bůh opustil. O to více bylo snazší k lidem, kteří z jakýchkoliv důvodů nedokázali plnit své (nejen pracovní) povinnosti, necítit téměř žádnou empatii nebo nutnost podat pomocnou ruku (Price, 2021).

V současné době *The Laziness Lie* určuje, jaký máme vztah k ostatním lidem a také sami k sobě. Základními pilíři tohoto systému jsou:

1. Tvoje hodnota se rovná tvójí produktivitě.
2. Nemůžeš věřit svým vlastním pocitům nebo limitům.
3. Vždy je něco víc, co bys mohla/a dělat.

Tyto principy vstřebáváme nepřímo již od dětství skrze rozpoznávání vzorců chování a pozorování svého okolí.

1. Tvoje hodnota se rovná tvójí produktivitě

Jako příklad prvního principu *The Laziness Lie* autor uvádí otázku, která je mnohdy pokládána dětem a teenagerům, a sice: „co bys (v budoucnosti) chtěl/a dělat?“. Zde je kladen důraz na hodnotu, kterou člověk plánuje přispět společnosti nebo svému zaměstnavateli. Zdaleka ne tak často se v podobných otázkách zaměřujeme na to, co člověka činí šťastným, co jej naplňuje, zajímá nebo při čem se cítí klidný.

Jako dospělí sebe i druhé identifikujeme na základě svých pracovních pozic, jinými slovy na základě toho, jakou službu odvádíme pro ostatní lidi ve společnosti, proto se také může stát, že jakmile nemáme práci, kterou bychom dělali, můžeme se cítit, jako kdyby nám zcela chyběl legitimní důvod existovat. A právě svět, jehož hlavní strukturu tvoří práce, může vést k tomu, že neschopnost práci vykonávat zanechá člověka společensky izolovaného, což vyústí pouze k prohloubení jakýchkoliv psychických či fyzických problémů, se kterými se může potýkat.

Dalším projevem *The Laziness Lie* je kompulsivní strach, že pokud nebudeme stále více produktivnější, nezavážeme se k dalším pracovním povinnostem, nebo pokud dokonce snížíme naše pracovní nasazení, náš život se rozpadne. V důsledku toho se rozhodujeme na jedné straně mezi naším zdravím a na straně druhé mezi finanční nebo profesní prosperitou.

2. Nemůžeš věřit svým vlastním pocitům nebo limitům

Druhý princip *The Laziness Lie* volně navazuje na princip první. Jedná se o logické vyústění toho, že zanedbání svého vlastního zdraví, obětování přiměřeného času na odpočinek, cvičení nebo na společenský život se vyplácí ve formě získání peněz nebo kariérního úspěchu.

„The Laziness Lie tells us that we're all at risk of becoming slothful and unaccomplished, and that every sign of weakness is suspect. It has many of us convinced that deep down we're not the driven, accomplished people we pretend to be. That the only way to overcome our selfish, sluggish instincts is to never listen to our bodies, never give ourselves a break, and never use illness as a reason to slow down.“ (Price, 2021, 20)

„*The Laziness Lie* nám říká, že nám všem hrozí, že se staneme lenivými a nedokonalými a že každý náznak slabosti je podezřelý. Mnoho z nás přesvědčila, že hluboko uvnitř nejsme těmi hnanými a dokonalými lidmi, za které se vydáváme. Že jediný způsob, jak překonat naše sobecké, pomalé instinkty, je nikdy neposlouchat svá těla, nikdy si nedat pauzu a nikdy nepoužívat nemoc jako důvod ke zpomalení.“ (vlastní překlad)

Kdykoliv se objeví překážka v naší výkonnosti v podobě nemoci, únavy nebo vyčerpání, učí nás tento druhý aspekt *The Laziness Lie* bát se našich vlastních základních potřeb a zároveň je nenávidět. Neschopnost soustředit se, nebo i nechuť k práci, kterou jsme dříve měli rádi? *The Laziness Lie* nabízí ideální řešení obojího (a snad i mnoha dalších našich limitů): musíte na sebe více tlačit, abyste překonali to, jak hanebně a nemotivovaně se cítíte.

Když začneme věřit v tento hodnotový systém, stává se obtížným a téměř nemožným identifikovat své potřeby a hájit je. Jako příklad uvádějí D. Price jejich vlastní zkušenost s nemocí z roku 2014, kdy svou nemoc sami zpochybňovali i přes jasná data, která dokazovala jejich zhoršený zdravotní stav.

„I found myself doubting my illness at times. I'd wonder if I was somehow making the fevers up in my mind and secretly manipulating my friends and loved ones into feeling sorry for me. Even my doctor doubted I was as sick as I said I was. He made me record my temperature every evening, in a little

journal that I brought to his office. We both discovered I'd been running a fever of 103 degrees nearly every evening. Even then, I still felt guilty about being such a bother. I couldn't understand why willpower wasn't enough to make me well.“ (Price, 2021, 20)

„Občas jsem se přistihl, že o své nemoci pochybuji. Přemýšlel jsem, jestli si ty horečky nějak nevymyslím a tajně nemanipuluji s přáteli a blízkými, aby mě litovali. Dokonce i náš lékař pochyboval, že jsem tak nemocný, jak jsem tvrdil. Nutil mě, abych si každý večer zapisoval teplotu do malého deníčku, který jsem si nosili do

ordinace. Oba jsme zjistili, že jsem téměř každý večer měl horečku 103 stupňů [°F]. I tak jsem se ale cítil provinile, že jsem tak otravný. Nedokázal jsem pochopit, proč síla vůle nestačí k tomu, abych se uzdravil.“ (vlastní překlad)

Rolí nemocného člověka v moderní společnosti se v knize *The Social System* zabýval také T. Parsons, který popisoval nemoc jako něco pro hodnoty současného systému až téměř negativního. Pokud se totiž role nemocného člověka zasadí do širšího kontextu obecných společenských hodnot, konkrétně Parsons zmiňuje aktivistické hodnoty individualistické americké kultury, být nemocný se stává určitým druhem devianství. A to především protože se nemoc většinou pojí s pasivitou nebo odchodem z práce. Autor dále, ve shodě s teorií D. Price, píše:

„Sickness involving a temporary, passive withdrawal from work is potentially a threat to the values of the whole system.“ (Parsons, 1991, 23)

„Nemoc zahrnující dočasné, pasivní odstoupení od práce je potenciálně hrozbou pro hodnoty celého systému.“ (vlastní překlad)

Václav Bělohradský by v tomto kontextu snad jenom dodal, že „člověk se musí stydět za to, že je člověk a ne robot, že má ještě jiné potřeby, že stárne, někdy je nemocný, jindy se neumí přizpůsobit“ (Bělohradský, 2010)

Anna Hogenová o zdraví a nemoci ve vztahu k výkonové společnosti píše následovně: „Zdraví zde není pro plnohodnotný život, zdraví je podmínka pro výkonovost lidského stroje.“ (2005, 361)

U druhého principu *The Laziness Lie* D. Price poukazuje paradox, který se postupem času opakovaně objevoval napříč většinou rozhovorů, které byly pro napsání knihy uskutečněny. Tímto paradoxem je, že právě ti lidé, kteří pracují nejvíce hodin,

angažují se v mnoha různých pracovních i mimopracovních aktivitách, jsou právě těmi, kteří sami sebe nejčastěji považují za líné, prokrastinující a neproduktivní.

„I've talked to dozens and dozens of overworked people, and this fear is one almost all of them share. The people who log the most hours, who run themselves the most ragged, who say yes far more often than is actually sustainable for them are the ones who most suspect that they're 'lazy' (Price, 2021, 20)

„Mluvil jsem s desítkami a desítkami přepracovaných lidí a tento strach sdílí téměř všichni. Lidé, kteří odpracují nejvíce hodin, kteří se nejvíce vyčerpávají, kteří říkají ano mnohem častěji, než je pro ně ve skutečnosti únosné, jsou ti, kteří sami sebe nejvíce podezírají z toho, že jsou 'líní'.“ (vlastní překlad)

S druhým pilířem The Laziness Lie úzce souvisí významný současný kulturní fenomén, spojený s pocity nedostatečnosti a domnělé nekompetentnosti – Imposter syndrome.

Imposter syndrom

Imposter (též impostor) syndrom/syndrom podvodníka/fenomén podvodníka

Cambridgský slovník definuje imposter syndrom jako:

„Pocit, že vaše úspěchy nejsou skutečné nebo že si nezasloužíte pochvalu či úspěch.“ (vlastní překlad, 2023)

Česká psycholožka Kristina Sarisová pro web psychologie.cz o imposter syndromu hovoří jako o poměrně hojně rozšířeném fenoménu. Zdůrazňuje, že se nejedná o diagnózu, ale o určitý vzorec uvažování o sobě samém. Tento vzorec se vyskytuje především u lidí, kteří jsou ve svých aktivitách velmi úspěšní. Důležitým projevem imposter syndromu je, že když se těmto lidem něco podaří, radost prožívají jen na krátkou chvíli. „Záhy nastupují pocity nepatřičnosti a strach, že někdo odhalí pravdu – totiž že jsou neschopní a úspěch k nim přišel omylem, shodou náhod nebo měli jen štěstí.“ (2021)

Poprvé byl tento koncept představen roku 1978 klinickými psycholožkami z George State University, Pauline Rose Clance a Suzanne Ament Imes, které pojem fenomén podvodníka (v org. impostor phenomenon) použily k označení vnitřní zkušenosti intelektuální falešnosti. Dodnes dominuje v psychologické literatuře označení „fenomén“ spíše než „syndrom“ (Hawley, 2019). Autorky ve studii *The Imposter Phenomenon in High Achieving Women: Dynamics and Therapeutic Intervention* (Imposter syndrom a vysoce kvalifikované ženy) zjistily, že se tento pocit zdál být zvláště převládající a intenzivní mezi vybraným vzorkem vysoce výkonných žen. K rozvoji fenoménu podvodníka podle autorek výrazně přispívá časná rodinná dynamika a pozdější zavádění společenských stereotypů o sexuálních rolích.

Článek *Syndrom podvodníka: počkej, až na to přijdou* výše zmíněnou studii stručně popisuje, nicméně dodává, že pozdější studie zjistily, že imposter syndrom může potkat každého, a to nezávisle na genderu, etniku, věku a povolání. (Zajíčková, 2021)

Když D. Price odpovídal na otázku v rozhovoru pro Radio Wave týkající se právě imposter syndromu, dodal, že ohledně něj má sám ambivalentní pocity. Zmínil důležitost jeho vnímání a zdůraznil, že je zapotřebí, aby imposter syndrom nebyl chápán jako individuální problém jednotlivce, nýbrž jako určitá odpověď na systémovou vadu.

„[...] často mluvíme o marginalizovaných lidech nebo těch, kteří jsou v pomyslném potravním řetězci na nejistém místě. Přijde mi vtipné, že o tom mluvíme jako o syndromu, a tváříme se, že je to individuální problém. Ve skutečnosti je to velmi logická reakce na to, když vám systém opakovaně dává najevo, že do něj nepatříte.“ (Radio Wave, 2021)

D. Price dále dodal, že syndrom mnohem častěji zasahuje ženy, lidi jiné než bílé barvy pleti a trans lidi. Toto nerovné postižení zdůvodňuje tak, že se ve skutečnosti nejedná o syndrom, ale o důsledek nejisté, prekarizované pozice. Tato pozice vede k pocitu, že se „[...] musíte neustále snažit dokazovat, že někam patříte, protože vám okolí dává najevo, že nikoliv. Nějakou část z toho internalizujete a začnete sami věřit, že nejste dost dobří. Jenže jde o systémovou věc. Výsledek toho, jak s námi systém jedná, bez ohledu na náš skutečný výkon.“ (Radio Wave, 2021)

3. Vždy je něco víc, co bys mohl/a dělat

U toho principu Devon Price poukazuje na neuspokojitelnost našich nároků, které sami na sebe v rámci *Laziness Lie* klademe. Jako příklad autor uvádí očekávání naší nepřetržité produktivity a soustředění osm hodin denně, pět dnů v týdnu, doplněné o všemožné boční projekty, volnočasové aktivity, dobrovolničení, dostatek pohybu a doma připravená jídla dostatečně dobrá na to, abychom se s nimi mohli pochlubit na Instagramu.

D. Price píše, že *The Laziness Lie* vytváří ideál člověka, od něj vyžaduje, aby svůj veškerý čas vyplnil, v ideálním případě pracovně. Pak teprve se člověk stává hodnotným sám pro sebe, ale i pro ostatní. Jak povědomě v tomto kontextu zní slova Anny Hogenové: „Jako bychom si potřebovali dokazovat, že jsme skrze naše jedinečné výkony. Jako bychom potřebovali důkaz o sobě samých, o naší vlastní existenci. Nestačí, že dýcháme a jdeme po cestě, potřebujeme důkaz prostřednictvím skvělého výkonu.“ (2005, 11)

D. Price dále pokračuje a vyzvedává důležitost nekonečnosti nároků, jež na nás *Laziness Lie* klade:

„There’s no limit to what the Laziness Lie will do to persuade us that we need to be doing. Our aspirations can climb and climb, but they’ll never hit the ceiling, because the ceiling doesn’t exist.“ (2021, 21)

„Laziness Lie má neomezené možnosti, jak nás přesvědčit, že musíme něco dělat. Naše touhy mohou šplhat a šplhat, ale nikdy nenarazí na strop, protože strop neexistuje.“ (vlastní překlad)

Autor upozorňuje na to, že neexistuje oblast, do které *Laziness Lie* nezasahuje. Pokud např. zasvětime svůj život pomáháním druhým, *Laziness Lie* nás upozorní na to, že necvičíme dostatečně, nebo na to, že doma nemáme uklizeno. A i když zasvětime většinu dnů v týdnu práci, je pouze otázkou času, než *Laziness Lie* poukáže na to, že netrávíme dostatek času dobrovolničením, s rodinou nebo s kamarády (2021).

V rozhovoru pro Radio Wave D. Price hovořili o mýtu nekonečného osobního růstu i o tlaku využít všechen náš čas co nejlépe a nejefektivněji. „Produktivita se stala tak silnou morální kategorií, že se cítíme provinile, jestliže nevyužíváme každý bdělý

okamžik tak, aby se nám vyplatil a byl užitečný.“ (2021) Price spojují tento tlak právě s kapitalismem, potřeba sebezvoje je pak podmíněna užitečností tohoto konkrétního směru, kterým se člověk „rozhodne“ na základě poptávky, rozvíjet. Dodávají: “[...] v zásadě jde o to, že pokud nejste v kapitalismu bohatí, vaše tělo a mysl jsou jediný kapitál, co máte. A začnete se sebe-objektifikovat, vidíte se jako prostředek k dosažení nějakého cíle. Vaše tělo se stává nástrojem pro generování zisku, místo toho, aby prostě jen tak bylo. A stejně to je s naší myslí.“ (2021)

Tyranie sebeoptimalizace

V této souvislosti hovoří Václav Bělohradský o tzv. tyranii sebeoptimalizace, kterou také nazývá preventivní poslušností k tržnímu ideálu života (Bělohradský, 2018). Tyranie sebeoptimalizace je nejviditelnější tvář společnosti individualizace, vytváří tlak na člověka, aby byl konkurenceschopný na trhu, člověk sám sebe proto musí neustále optimalizovat, investovat do sebe, starat se o svůj lidský kapitál, aby měl hodnotu pro trh práce. „Lidské zdroje jsou stále provinilé před požadavky kapitálu, musí neustále pečovat o svůj lidský kapitál, o to, co z nich dělá použitelný lidský zdroj.“ (Bělohradský, 2010)

Jako další příklad tyranie sebeoptimalizace V. Bělohradský uvádí ve společnosti zakořeněné podezření, že nezaměstnaní lidé v podstatně nechtějí pracovat, podezření, že je to jejich vina, protože nedostatečně investovali do sebe samých, např. nestudovali obory, po kterých je zrovna poptávka na trhu.

V. Bělohradský v této souvislosti dále upozorňuje i na limity stáří a nemoci (které úzce souvisejí s 2. pilířem *Laziness Lie*: Nemůžeš věřit svým vlastním pocitům nebo limitům). Starý člověk je svým způsobem na společnosti závislý, nicméně právě ono stáří bylo vyprodukováno postindustriální společností, průměrné narůstání lidského věku je součástí blahobytu. „Společnost vyprodukovala delší věk, ale teď neví, co s ním.“ Problémy, které způsobuje společnost svým fungováním, ať už to jsou problémy ekologické, nebo třeba problémy závislosti, musí řešit každý člověk sám (Bělohradský, 2010).

(Další) systémové problémy řešené na individuální úrovni

Václav Bělohradský jako příklad systémového problému řešeného na individuální úrovni uvádí závislost, konkrétně závislost na systému ve stáří. Devon Price zase v této souvislosti hovořili o imposter syndromu.

„Přijde mi vtipné, že o tom mluvíme jako o syndromu, a tváříme se, že je to individuální problém. Ve skutečnosti je to velmi logická reakce na to, když vám systém opakovaně dává najevo, že do něj nepatříte.“ (Radio Wave, 2021)

Důsledky systémového problému (orientace společnosti na výkon) řešeného na individuální úrovni lze pozorovat i na dalších poměrně rozsáhlých fenoménech současné doby. Těmi jsou výběrem: syndrom vyhoření, tiché nepracování (známé spíše pod jménem quiet quitting, kterého se v této diplomové práci budu držet), závislosti na stimulačních látkách, mezi které patří (prozatím) velmi snadno dostupný kratom, adderall nebo kokain, v krajních případech karoshi, smrt z přepracování. Na straně druhé stojí problémy jako jsou nespavost, úzkosti a nadužívání antidepresiv.

Z důvodu hlubšího zasazení do kontextu byly dva ze systémových problémů, imposter syndrom a tyranie sebeoptimalizace, popsány v předchozí kapitole.

Quiet quitting

Pojem quiet quitting se začal poměrně rychle šířit v létě roku 2022, kdy 24letý softwarový inženýr a hudebník Zaid Khan zveřejnil na sociální síti TikTok velmi krátké video, v němž tento termín vysvětluje.

“I recently learned about this term quiet quitting where you're not actually quitting your job, you're quitting the idea of going above and beyond. You're still performing your duties but you're no longer subscribing to the hustle culture mentality, that work has to be your life. The reality is it's not and your worth as a person is not defined by your labor“. (Zaid Khan, 2022)

„Nedávno jsem se dozvěděl o tomto termínu quiet quitting, kde ve skutečnosti neopouštíte své zaměstnání, ale opouštíte myšlenku jít nad rámec svých pracovních povinností. Stále plníte své povinnosti, ale už se nehlásíte k mentalitě kultury, že práce musí být vaším životem. Skutečnost je taková, že to tak není a vaše hodnota jako člověka není definována vaší prací“. (vlastní překlad)

I přestože se s počtem zhruba 3,5 mil. zhlédnutí zdaleka nejedná o nejsledovanější video TikToku (nejsledovanější video má přibližně 2,2 mld. zhlédnutí), pomohlo video otevřít debatu o nastavení zdravých a udržitelných pracovních hranic, zároveň také zdůraznilo generační rozdíly v postoji k práci a k její roli v životě člověka, a to zejména mezi generací Z a boomery.

The Economist uvádí, že smysluplnost práce hraje mnohem větší roli ve spokojenosti v zaměstnání, než tomu bylo v předchozích obdobích, která však byla formativní pro mnoho současných šéfů. Změnily se tak staré zažitá představy ohledně motivací lidí. Další změnou a možnou nevýhodou pro zaměstnavatele je to, i že spolupracovníci a kultura jsou pro pocit spokojenosti v zaměstnání důležitější než platové podmínky.

Reakce ze strany zaměstnavatelů a podnikatelů na sebe nenechaly dlouho čekat, ať už se jednalo o přirovnání quiet quitting k nejhoupějšimu nápadu, o kterém kdy kdo slyšel, nebo o příspěvek na LinkedInu popisující quiet quitting jako krok směrem k ukončení života.

„Arianna Huffington, another entrepreneur, wrote a LinkedIn post in which she described quiet quitting as a step towards quitting on life.¹²“ (The Economist, 2022)

¹² Arianna Huffingtonová, další podnikatelka, napsala na LinkedIn příspěvek, ve kterém popsala quiet quitting jako krok k ukončení života. (vlastní překlad)

Především na výše zmíněné reakci lze vidět, jak hluboce je zakořeněný kult výkonu v současné západní společnosti a jak úzce spolu souvisí (sebe)hodnota člověka s jeho prací. Quiet quitting pomáhá nebrat práci příliš vážně, u některých lidí může znamenat, že po skončení pracovní doby kompletně vypnou telefon nebo upozornění na aplikacích, kde by je mohl někdo ohledně práce kontaktovat. Pro někoho quiet quitting symbolizuje dělání absolutního minima v kombinaci s takovou aktivitou, která je dostatečná k tomu, aby se člověk vyhnul výpovědi. Co všechny tyto postoje spojuje, je přesvědčení, že by se život neměl podřídit práci a možnost přehodnotit postavení práce v našich životech (WEF, 2022).

Když Anna Hogenová po vzoru fenomenologické tradice tvrdí, že vše, co se děje, je nutné vnímat jako odpovědi na skryté otázky, je pak možné virální trend quiet quitting vnímat právě jako logickou odpověď a prostředek k (znovu)nalezení rovnováhy mezi pracovním a osobním životem, prevenci před vyhořením a možnost říct ne tlaku na výkonnost, kterému je člověk neustále vystavován.

Syndrom vyhoření

„Pojem ‚Burnout‘ neboli ‚Syndrom vyhoření‘ se začal používat od roku 1974 ve Spojených státech amerických. Zavedl jej psychoanalytik Herbert J. Freudenberg. Označoval tak pracující lidi, kteří projevovali vyčerpanost, zoufalství a bezmocnost.“ (Študentová, 2016, 3)

Kdyby Herbert J. Freudenberg, původce výše zmíněného pojmu, žil zhruba o půl století později, jeho vlastní životní zkušenost by perfektně seděla do knihy Devon Price (pro připomenutí, sociokulturní studii čítající rozbory několika rozhovorů s přepracovanými lidmi, kteří většinou i přes svou obrovskou, nejen pracovní vytíženost cítí, že by měli být v životě ještě více výkonní).

Pro Freudenberga byl typický šestidenní pracovní týden, naplněný prací od osmi do šesti hodin na jeho klinice, kterou následovala práce do jedenácti hodin na klinice pro drogově závislé. Dlouhodobá výkonnost se po čase přeměnila v celkové vyčerpání organismu, které Freudenberga déle než na týden vyřadilo z pracovního tempa. Tato zkušenost vedla Freudenberga k sebediagnóze, jejímž výstupem byl právě „Burnout“ – syndrom vyhoření (Honzák, 2013).

Roku 1980 na toto téma vydal Freudenberg společně s Geraldine Richelson knihu s názvem *Burnout: The High Cost of High Achievement* (do češtiny by název knihy bylo možné přeložit slovy *Vyhoření: Vysoká cena za vysoký výkon*).

Autoři zde popisují syndrom vyhoření jako „vyplenění všech energetických zdrojů původně velice intenzivně pracujícího člověka (např. lidí, kteří se snaží druhým lidem pomoci v jejich těžkostech a pak se cítí sami přemoženi jejich problémy)“ (Freudenberger in Křivohlavý, 1998, 47).

Radkin Honzák uvádí, že sám Freudenberg za jeden nejpodstatnějších faktorů vedoucích k vyhoření považoval nezkrotnou touhu po společenském uznání. K dalším faktorům patřily „nereálné požadavky na vztahy mezi lidmi [...] příliš rychlé a nesprávné závěry o tom, jak se věci mají“. (Honzák, 2013, 22–23)

Jiní autoři uvádějí, že „syndrom je spojován se stavem psychického i fyzického vyčerpání následujícího po vyčerpávajícím a dlouhotrvajícím stresu“. (Reitmayerová & Jeklová, 2006, 7)

Od doby, kdy byl syndrom poprvé formulován, prošlo jeho pojetí poměrně výrazným vývojem. Například na definici WHO lze pozorovat (oproti definici původní) výraznější orientaci a vázanost syndromu vyhoření na profesní život, zatímco jiné oblasti života jsou v této definici záměrně opomenuty.

WHO v současné době syndrom vyhoření definuje jako „důsledek chronického stresu na pracovišti, který se nepodařilo úspěšně zvládnout“.

Třemi hlavními dimenzemi vyhoření podle WHO jsou:

- pocity vyčerpání nebo vyčerpání energie;
- zvýšeným mentálním odstupem od práce nebo pocity negativismu či cynismu v souvislosti s prací;
- sníženou profesní efektivitou.

„Vyhoření se vztahuje specificky k jevům v profesním kontextu a nemělo by být aplikováno na popis prožitků v jiných oblastech života.“ (WHO, 2023, vlastní překlad)

Jedním ze způsobů, jak bojovat se syndromem vyhoření, může být již výše zmíněné quiet quitting. (WEF, 2022) Mezi možnosti odborné léčby syndromu vyhoření spadají psychoterapie nebo léčiva, těmi jsou většinou antidepresiva, protože dokáží mimo jiné snížit úzkostné stavy. Dalšími předepisovanými léčivými jsou anxiolitika, především protože dokáží zmírnit úzkost, strach a napětí, a sice díky tlumení určitých složek nervové soustavy (Študentová, 2016). Dopady reziduí antidepresiv na vodní organismy se blíže zabývá druhá část diplomové práce.

(Zne)užívání stimulačních látek

Státní zdravotní ústav České republiky mezi stimulační látky řadí zejména: kokain (a jeho různé formy), MDMA, psychoaktivní látku známou spíše pod pojmem extáze, a amfetaminy společně s jejich deriváty. Právě do poslední zmíněné skupiny spadají pervitin a amfetamin.

Společnými účinky všech výše zmíněných látek jsou: snížená únava, zvýšená psychická i fyzická aktivita a s tím související zrychlení myšlenkového tempa společně s potlačením potřeby jíst (Národní zdravotnický informační portál, 2023).

V USA je poměrně rozšířeným psychostimulantem na bázi amfetaminu lék s názvem adderall (v České republice jej na trhu s léčivými zastupuje nejčastěji ritalin). V klinické praxi slouží adderall k léčení hyperaktivity a poruch pozornosti (ADHD) a k potlačení narkolepsie (Komárek, 2009). Adderall přispívá k zvýšení hladiny hormonů dopaminu a noradrenalinu (někdy známý pod názvem norepinefrin) v mozku (Girer et al., 2011). Noradrenalin je hormon a neurotransmitter, mezi jehož účinky na organismus patří zvýšení krátkodobé aktivity a zrychlení srdečního tepu (Bukcharaeva, et al., 1999). Dopamin je neurotransmitter zodpovídající za pocit štěstí, někdy pro něj lze nalézt označení *hormon štěstí*. Díky navození intenzivního pocitu odměny, může vzniknout závislost na drogách, které produkci dopaminu¹³ podporují, mezi ty se řadí například heroin nebo kokain (Watson, 2021).

¹³ V současné době je poměrně silné téma také dopaminová závislost ve vztahu používání sociálních médií. Více v rozhovoru *Dopamin za lajk. Sociální sítě jsou komerční veletrh a roste kvůli nim úzkost i deprese, říká neurolog* pro iROZHLAS nebo v článku *Hospodářských novin Lidstvu hrozí utonutí v dopaminu. Elity pro sebe hledají záchranný kruh před algoritmy*.

Michal Miovský, klinický psycholog působící na klinice adiktologie, v rozhovoru pro Respekt před třinácti lety na téma (zne)užívání ritalinu/adderallu uvedl: „Jde opravdu o relativně nový trend, alespoň co se týká nárůstu popularity a frekvence diskusí. První sondy naznačují, že zřejmě nejvíce zasažené skupiny mohou tvořit zejména mladí lidé mezi dvaceti a pětatřiceti, na které jsou kladeny vysoké pracovní či školní nároky.“ (2009)

V roce 2011 byla publikována studie *Adderall Usage Among College Students* (Užívání adderallu mezi vysokoškolskými studenty), jejímž cílem bylo zjistit motivace, které vedou k užívání adderallu na vysokých školách; jednalo se především o studenty, kteří tento lék koupili prostřednictvím přátel, známých nebo na internetu (Girer et al., 2011). Poměrně dobrý vhled do fungování distribuce adderallu mezi mladistvými nabízí i dokumentární film z dílny Netflixu z roku 2018 *Take Your Pills* s českým názvem *Vem si prášky*.

Jeden z hlavních důvodů pro užívání adderallu je zvýšení studijních výsledků a akademických výkonů studentů, přičemž 88 % studentů užívajících tuto psychostimulační látku věří, že její užívání má pozitivní vliv na jejich studijní výkony. Adderall v podpoře studia nahradil běžně dostupné stimulanty, kterými jsou káva nebo energetické nápoje, a stal se jejich novodobou alternativou. Jednou z jeho výhod a důvod, proč je mezi studenty tak oblíbený, je, že umožní extra hodiny soustředění, aniž by navodil „high“ jako jiné ilegální substance. V jiných případech adderall krátkodobě pomáhá snížit stres a úzkosti, protože v jeho užívání nachází studenti cestu k zvládnutí nároků, které jsou na ně v rámci studia kladeny. Pro některé studenty se adderall jeví jako jediná možnost takové nároky zvládat (Girer et al., 2011).

„Most of the students who enroll in renowned schools such as Columbian and NYU feel like without the use of Adderall, they will not be able to keep up with the stress and workload of their classes.“ (Girer et al., 2011, 5)

„Většina studentů, kteří se hlásí na renomované školy, jako je Columbian a NYU, má pocit, že bez užívání adderallu by nezvládli stres a pracovní zátěž spojenou s výukou.“ (vlastní překlad)

Devon Price v reakci na jeho článek *Můj naprosto klidný život bez kofeinu* (My Totally Serene Life Without Caffeine) z roku 2023 upozorňuje na neoprávněnou démonizaci ilegálních látek zvyšujících výkon. Dodává, že jedna substance by neměla být morálně nadřazená substanci jiné, pouze protože je vázaná na lékařský předpis. Jako příklad uvádí uživatele léku Vyvanse (určený k léčení ADHD) a člověka užívajícího metamfetamin.

„You as a Vyvanse user aren't any better than your neighbor who takes meth to be able to clean his house.”
(Price, 2023)

„Jako uživatel Vyvanse nejste o nic lepší než váš soused, který bere pervitin, aby mohl uklízet dům.“ (vlastní překlad)

Smrt z přepracování

Výběrem poslední systémový problém, řešený na individuální úrovni, je karoshi neboli náhlá smrt v důsledku přepracování. První případ smrti z přepracování byl zaznamenán již roku 1969 v Japonsku. V pozdních 70. letech minulého století se termín karoshi začal objevovat v sociálním lékařství, označoval většinou smrt v důsledku infarktu nebo cévní mozkové příhody, které byly zapříčiněny (u povětšinou zdravého člověka bez jiných významných zdravotních problémů) pracovním stresem. Při retrospektivním hledání příčin karoshi v prostředí japonského průmyslu a podnikání byly zjištěny dva převažující faktory. Prvním faktorem bylo příliš velké množství pracovního stresu, druhým dlouhá pracovní doba (Der-Shin Ke, 2012).

Až roku 2016 vyšla v Japonsku historicky první vládní zpráva zabývající se rozsahem fenoménu karoshi. Z této zprávy vyplývá, že zhruba čtvrtina dotázaných pracuje v průměru 80 hodin přesčas za měsíc, u 12 % dotázaných se dokonce jednalo o 100 hodin měsíčně nad rámec pracovní doby. The Economist však upozorňuje na to, že výše zmíněná čísla mohou problém podhodnocovat a reálná doba strávená prací přesčas může být mnohem vyšší (The Economist, 2016).

Karoshi je mnohdy považována za nejzávažnější následek japonského pracovního stylu. Mezi další následky se řadí duševní a fyzické zdravotní problémy, nejčastěji

deprese, vyhoření nebo chronická únava. Dalším výrazným následkem, který s karoshi úzce souvisí, je *karo-jisatsu* neboli sebevražda z přepracování (Inoue, 2000).

„Celým světem proběhla zpráva o jedné čínské továrně ve vlastnictví tchajwanského podnikatele, kde nešťastné lidské zdroje páchaly masově sebevraždy: proto byl do pracovní smlouvy zaveden článek, kterým se lidský zdroj zavazuje nespáchat sebevraždu.“ (Bělohradský, 2010)

To, že jsou karoshi a karojisatsu v japonské společnosti dobře známým jevem, dokládají data z roku 2021. Vyčerpání v práci bylo v roce 2021 důvodem, kvůli kterému spáchalo v Japonsku přibližně 547 lidí sebevraždu, jednalo se tak o nejčastější důvod sebepoškození v souvislosti s pracovními problémy. Mezilidským problémům v práci bylo v témže roce připsáno 476 sebevražd. Celkový počet sebevražd souvisejících s prací v Japonsku dosáhl v roce 2021 1 935 případů (Statista, 2022).

Vyvstává otázka proč (nejen) japonská společnost setrvává v takto sebezničujícím životním stylu. Hideyuki, 33letý inženýr, který pracuje pro technologickou společnost v Tokiu, v rozhovoru pro BBC uvedl některé z důvodů, proč Japonsko čelí epidemii nevybraných dovolených a proč on sám čerpal pouze dva dny dovolené v roce, přestože měl nárok na 20 dní. Jedním z důvodů bylo výrazné zhoršení atmosféry na pracovišti, dalším jistá míra ostrakizace pojící se s vybíráním dovolené.

„I don't want my manager to be saying anything bad about me because I took the day off. It is easier to just work rather than them saying bad things about me or being told off.“ (Hideyuki pro BBC, 2020)

„Nechci, aby o mně můj manažer říkal něco špatného, protože jsem si vzal volno. Je jednodušší prostě pracovat, než aby o mně říkali špatné věci nebo mi vynadali.“ (vlastní překlad)

Za jedny z hlavních důvodů by se však daly považovat pocit viny a obavy z nedostání očekávání a tlaků tížících workoholickou společností. V tomto kontextu proto nemusíme vnímat karoshi ani karojisatsu jako fenomény sužující pouze japonskou společnost. Západní společnost a pro ni typické úzké propojení

(sebe)hodnoty člověka s jeho (pracovními) výkony poskytuje pro výše zmíněné fenomény dokonalou živnou půdu.

Dopad kultu výkonu na životní prostředí

Sociální ekologie: Murray Bookchin: What is Social Ecology?

Představení sociální ekologie je v této diplomové práci klíčové pro pochopení důležitosti všeho výše zmíněného a jeho vztahu k životnímu prostředí. Sociální ekologie staví na úzkém propojení problémů sociálních a ekologických, přesněji na přesvědčení, že naše současné ekologické problémy mají svůj původ v problémech sociálních.

M. Bookchin, americký anarchista, politický filozof, zastánce eklektické formy environmentalistického antikapitalismu, organizátor odborů a pedagog, zastával myšlenku, že k pochopení a řešení současných ekologických problémů (vyjma problémů vzniklých přírodními katastrofami) nemůže dojít bez důkladného porozumění stávající společnosti, včetně všech jejích iracionalit, které v ní převládají. Jako příklad autor uvádí např. genderové, ekonomické, etnické a kulturní problémy, které spočívají v samotném jádru nejzávažnějších ekologických dislokací současnosti (Bookchin, 2007; Britannica, 2023).

Samotný způsob, kterým společně lidské bytosti komunikují a vypořádávají se mezi sebou, je klíčový pro nahlížení na ekologické problémy a pro přistupování k nim.

Teprve až po přijetí toho, že skutečná půda, na které závisí ekologická budoucnost planety, se nachází na poli sociálním, budeme schopni rozeznat, že mentalita založená na hierarchickém uspořádání společnosti a přetrvávající třídní vztahy umožnily vznik samotné myšlenky ovládnout přírodní svět. Současná tržní společnost se strukturuje podle všeprostupujícího, hluboce zakořečeného imperativu „grow or die“ (do češtiny by bylo možné přeložit slovy *rost' nebo zemřít*, v této diplomové práci se však budu držet původního názvu). Tento imperativ, postavený na soutěživosti, je oproštěný od osobní roviny a je – podobně jako Laziness Lie – zcela samostatně fungujícím mechanismem.

V industriální společnosti, což podle Bookchina není nic jiného než eufemius kapitalismu, je rivalita zákonem ekonomického života, jenž slouží k sociálnímu nebo osobnímu zisku, naopak omezení se je vnímáno skoro až jako anarchistický počín. Tato rivalita, projev výše zmíněného imperativu, má ale i další dopad, a sice nevyhnutelnost vzájemné soupeřivosti. Pokud by se totiž jeden z aktérů rozhodl neřídit se pravidlem „grow or die“, jeho zánik v důsledku soupeřivosti ostatních, by na sebe nenechaly dlouho čekat (Bookchin, 2007).

„Each capitalist, in short, must try to devour his or her rivals – or else be devoured by them. The key to this law of life – to survival – is expansion, and the quest for ever-greater profits, to be invested, in turn, in still further expansion.“ (Bookchin, 2007, 43)

„Každý kapitalista se zkrátka musí snažit pohltnout své konkurenty – nebo bude pohlcen jimi. Klíčem k tomuto zákonu života – k přežití – je expanze a snaha o stále větší zisky, které se následně investují do další expanze.“ (vlastní překlad)

Jako příklad autor uvádí přijímání ekologicky šetrných opatření, kdy podnikatel, který se dobrovolně rozhodne pro zavedení šetrných postupů, staví sám sebe do znevýhodněné pozice vůči morálně nezajímavému konkurentovi; takové rozhodnutí může být v konečném důsledku pro jeho podnikání fatální, protože sníží své šance obstát v konkurenčním boji. Naopak podnikatel, který funguje bez ekologických směrnic a morálních omezení, vyrábí zboží levněji, s nižšími náklady a sklízí vyšší zisky, které může následně využít pro další kapitálovou expanzi. Zde vystává jedno z pravidel trhu, tedy: „Trh má svůj vlastní zákon přežití: jen ti nejbezohlednější se mohou v tomto konkurenčním boji dostat na vrchol.“ (Bookchin, 2007)

„However ecologically well-meaning an entrepreneur may be, the harsh fact is that his or her very survival in the marketplace precludes the development of a meaningful ecological orientation.“ (Bookchin, 2007, 43)

„Ať už je podnikatel jakkoli ekologicky smýšlející, krutou skutečností je, že jeho samotné přežití na trhu vylučuje rozvoj smysluplné ekologické orientace.“ (vlastní překlad)

S tímto vědomím a tíhou imperativu „grow or die“ je člověk téměř odsouzen k osvojení si kompetitivní povahy lidského soužití, neboť úspěšná adaptace tomuto pravidlu zvyšuje šance na jeho přežití ve společnosti. Pravidla moderního trhu jsou podle Bookchina ryze závislá na objektivních zákonech, kde proti sobě stojí zisk nebo ztráta, růst anebo smrt, etické předpisy nebo osobní sklony v něm nemají žádný prostor. To znamená, že i kdyby v čele podniku seděl jakkoliv ekologicky uvědomělý generální ředitel, tento směr by změnit nedokázal a dříve nebo později by se mu musel podřídit (Bookchin, 2007).

„The maxim ‚Business is business‘ explicitly tells us that ethical, religious, psychological, and emotional factors have virtually no place in the predatory world of production, profit, and growth. It is grossly misleading to think that we can divest this harsh, indeed mechanistic world of its objective characteristics by means of ethical appeals.“ (Bookchin, 2007, 44)

„Maxima ‚Obchod je obchod‘ nám výslovně říká, že etické, náboženské, psychologické a emocionální faktory nemají v predátorském světě výroby, zisku, růstu a podnikání prakticky žádné místo. Je hrubě zavádějící myslet si, že se můžeme zbavit tohoto drsného, ba mechanistického světa a jeho objektivních charakteristik pomocí etických apelů.“ (vlastní překlad)

Tato slova by mohla dát absolutně nový (někdy snad až devastující) rozměr všem ekologickým hnutím, hlásajícím (výběrem) omezení své spotřeby nebo přechod na šetrnější, pomalejší způsob života, o přijetí ekologicky příznivých hodnot (vše na úrovni jednotlivce) raději ani nemluví. Vyvstává tedy otázka, nakolik (v tomto světle) hrají etické hodnoty důležitou roli v řešení ekologické krize. V pojetí některých

myslitelů se dokonce jedná o samotnou podstatu řešení drtivé většiny ekologických problémů.

Například před více než dvaceti lety (v roce 1996) publikoval kolektiv autorů společně s Erazimem Kohákem sbírku *Závod s časem: Texty z morální ekologie*. Již v úvodu sbírky byla zdůrazněna prudce stoupající naléhavost nenalézat záchranu životního prostředí v ohleduplnějších technologiích, ale zaměřit se na postoje a přístupy člověka k přírodě (a právě ty se pokoušet měnit). „Příčinou ekologické krize pak jsou představy, které jsme si osvojili, a ty je třeba zkoumat.“ (Kohák et. al., 1996, 9)

Pavel Nováček podobně poukazuje na důležitost etických hodnot: „V konečném důsledku je způsob našeho jednání podmíněn smýšlením lidských srdcí – o tom nás přesvědčují dějiny i učení všech světových náboženství.“ (Nováček, 2011, 314).

Vyvstává otázka, zda tedy lidská srdce současných rozvinutých společností mají na svém piedestalu výkon, protože jsou to srdce neetická, která vypudila Boha a s ním pojící se etické hodnoty, nebo zda se tato srdce orientují na výkon, protože imperativy „grow or die“ i *The Laziness Lie* vysílají jasné poselství, a sice pokud se neoddáš neustálému, nikdy nekončícímu růstu „grow“, vždy se najde někdo, kdo bude lepší (výkonnější) než ty, převezme tvoje místo ve společnosti a ty společensky zemřeš „or die“. Zda tato srdce zkrátka jen (pragmaticky) nepřijala kult výkonu a produktivitu jako svou nejvyšší ctnost, protože koneckonců výkonnost ve společnosti orientované na výkon vede k přijetí, což klade perfektní podmínky pro vznik začarovaného kruhu, ale také (paradoxně) dává naději, že veškeré snahy člověka jsou poháněny touhou o přijetí a potřebou někam patřit, proto je člověk ochotný pracovat přesčas na práci, která už dávno ztratila svůj smysl, a své pochybnosti a projevy úzkostí z tíživého tempa a dusivých nároků zahalovat antidepresivy.

Vůle k moci a její dopad na životní prostředí

„Ekologická krize není jen krizí objektivních příčin, či subjektivních představ. Je to krize lidského přebývání ve světě, lidského obcování se světem, krize lidského bytí.“ (Kohák et. al., 1996, 12) Jak bylo výše zmíněno, podstatou lidského bytí se stala

vůle k moci (Hogenová, 2005), z jejich projevů jsou odvozeny dopady vůle moci na životní prostředí.

Přemocňování: environmentální dopady

Přemocňování se řadí mezi projevy vůle k moci, je podmíněno neustálou nutností růstu vůle moci a odsuzuje člověka k nekončící eskalaci jeho výkonů. Podobně jako přemocňování fungují i transgresivní činnosti, v obou případech je cílem překonat dříve dosažený stav, což se děje prostřednictvím statusové soutěže, podporované spotřební kulturou.

Na nebezpečí a neomezené nároky a konečně i na zbytečnost chtění a honby za jakoukoliv vidinou štěstí upozornil před více než dvěma sty lety (1818) Arthur Schopenhauer. Schopenhauer byl jedním z prvních filozofů 19. století, kteří tvrdili, že vesmír ve své podstatě není racionální. Jeho tvorba byla ovlivněna Platónem a Kantem. Pro Schopenhauera byl typický asketický přístup, který zdůrazňoval, že tváří v tvář světu plnému nekonečných svárů bychom měli minimalizovat své přirozené touhy, abychom dosáhli klidnějšího rozpoložení mysli. Schopenhauer je často považován za důsledného pesimistu (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2003).

V prvním svazku knihy *Svět jako vůle a představa* autor píše, že uspokojení jakéhokoliv přání (nedostatku) nevede k pocitu štěstí, jak se mnohdy domníváme, upokojení vede k ukončení požitku a pouze vrací člověka do stavu, ve kterém byl před chtěním. Proto je každé uspokojení ve své podstatě pouze negativní, nikoliv pozitivní.

„Když je konečně všechno překonáno a všeho dosaženo, přesto nemůžeme nikdy získat nic jiného, než že se zbavíme nějakého utrpení či přání a že se tedy cítíme opět jen tak jako předtím. -- Bezprostředně je nám dán vždy jen nedostatek, to znamená bolest. Uspokojení a požitek však můžeme poznat vždy jen zprostředkovaně, vzpomínkou na předchozí utrpení a odříkání, které zmizelo když jsme dosáhli splnění přání.“ (Schopenhauer, 1997, 256)

Jako příklad nedosažitelnosti trvalého uspokojení uvádí autor epická a dramatická básnictví, která zprostředkovávají příběh hrdiny, který prochází všemožnými strastmi za cestou k vysněnému cíli, nikdy však nezobrazují, co nastane poté, když je cíle dosaženo. Nutně poté znovu nastupuje nová bolest, nové prázdno dychtění, languor nebo umrtvující nuda. Pokud se člověku naskytne skutečný klid, není pro něj vůbec vnímavý, namísto toho zabavuje svou mysl různými imaginárními světy a na pobývání v nich mrhá svou energii i čas (Schopenhauer, 1997).

Stejný princip lze uplatnit i na honbu za vidinou moci, lepšího společenského statusu nebo mnoha forem transgrese, především transgrese k věcem. Po každém dosažení cíle musí přijít snažení nové. Důsledky zrychlujícího se životního tempa a nekončící kompetice s ostatními a zvyšující se spotřeby za účelem držení tempa s nejnovějšími trendy lze spatřit v neschopnosti pobývat v přítomnosti a v odcizení se pomalému tempu přírodního světa.

Morální relativismus a jeho dopad na životní prostředí

O morálním relativismu a jeho dopadu na životní prostředí toho bohužel mnoho napsáno nebylo. Naštěstí však existují četná data, zabývající se morální ekologií a etickými hodnotami, které by bylo dobré si pro šetrnější vztah k prostředí, v němž žijeme, osvojit. Etické vakuum se mezi ně neřadí. Jeden z hlavních problémů kritiky morálního relativismu je, že morální relativismus jako ucelený směr neexistuje. Existuje mnoho jeho forem, některé z nich jsou protichůdné a ve svých základech si dokonce protiřečí.

Klasickou kritikou morálního relativismu, vycházející z řad morální ekologie, by mohly být argumenty Henryka Skolimowského. Skolimowski, polský ekologický filosof, považuje etický relativismus za specifický produkt západní kultury, produkt, který funguje jako univerzální klíč chování v područí ideologie konzumerismu. Podle Skolimowského etický relativismus nepřímo podporuje individualismus a spotřební společnost a zbavuje člověka odpovědnosti za jeho činy (Skolimowski *in* Kohák et al., 1996).

Další kritiku morálního relativismu představuje Murray Bookchin, který za hlavní tezi morálního relativismu považuje: „Co je dobré pro mě, je dobré pro mě; co je dobré pro tebe, je dobré pro tebe.“ (Bookchin, 1994, vlastní překlad)

Tato teze je podle Bookchina nedostatečně formulovaná a vyžaduje hlubší objasnění. Bookchin tvrdí, že zásadní problém, představuje ústřední aspekt morálního relativismu, asice jeho morální libovůle, která člověka společně se současnou beztvárností doby ponechává napospas morálce, vedoucí k chaosu. Což nahrává politice, stojící na ryze relativistických preferencích, obhajující tyto preference tvrzením, oprárajícím se o osobní autonomii, která však ve skutečnosti pouze odráží individuální touhy, což může v konečném důsledku vést k sebestřednému oportunismu (Bookchin, 1994).

Morální relativismus pro svou širokou škálu možných interpretací může působit jako lákavý způsob vypořádávání se s otázkami etiky, avšak pokud by byl pouze jen z části pravdivý předpoklad, že řešení našich environmentálních problémů spočívá ve struktuře hodnot, které jsme si osvojili, je nutné na etický relativismus nahlížet kriticky. Dopady etického relativismu lze ostatně pociťovat i na relativizování environmentálních problémů z nejrůznějších, často nejasně zakotvených pozic.

Světelné znečištění

Kapitola světelné znečištění, otevírá část diplomové práce, která představuje některé z mnoha přímých dopadů kultu výkonu na vztahování se člověka západního typu k životnímu prostředí.

Zásah do řádu a krásy ročního rytmu světla tmy, těmito slovy popisuje H. Librová umělý posun času. Člověk si navyknul zvětšovat prostor vymezený pro jeho pracovní a rekreační aktivity. Jako příklad uvádí autorka noční svícení, díky němuž máme možnost prodloužit den a zvětšit prostor pro naši výkonnost na úkor tmy.

„Krajně necitlivým popřením temporálií je míra a způsob nočního osvětlení našich sídel, ulic a budov, které se snaží udělat z noci den, které ignorují hodnotu tmy.“ (2005, 139)

I přestože světlo často spojujeme s mnoha dobrými vlastnostmi: oslovení vaše jasnosti, osvětlený člověk, věc je nabíledni. Pavel Nováček v knize *Lidský příběh* rozvíjí myšlenku, že by právě světlo mohlo být klíčem k tajemství vesmíru a také k prolomení bariéry času a prostoru. (Nováček, 2017) „Světlo tedy může být prvním projevem podstaty veškeré existence, nejjemnější úroveň stvoření, nejbližší, kam se můžeme dostat k tomu, co spočívá za všemi formami.“ (Russell, 2008 *in* Nováček, 2017, 9) Má světlo i svou poměrně významnou temnou stranu, především světlo umělé.

Světelné znečištění

Program OSN pro životní prostředí o světelném znečištění hovoří takto:

„Light pollution refers to artificial light that alters the natural patterns of light and dark in ecosystems. It comprises direct glare, chronically increased illumination and temporary, unexpected fluctuations in lighting. The sources of ecological light pollution include sky glow, illuminated buildings, streetlights, fishing boats, security lights, lights on vehicles, flares on offshore oil platforms, and even lights on undersea research vessels.“ (UNEP, 2023)

„Světelné znečištění znamená umělé světlo, které mění přirozené vzorce světla a tmy v ekosystémech. Zahrnuje přímé oslnění, chronicky zvýšené osvětlení a dočasné, neočekávané výkyvy osvětlení. Mezi zdroje ekologického světelného znečištění patří záře na obloze, osvětlené budovy, pouliční lampy, rybářské lodě, bezpečnostní světla, světla na vozidlech, světlice na ropných plošinách na moři a dokonce i světla na podmořských výzkumných plavidlech.“ (vlastní překlad)

Ministerstvo životního prostředí České republiky světelné znečištění definuje následovně:

„Světelné znečištění – anglicky light pollution, či hovorově světelný smog – lze chápat jako souhrnné označení všech negativních jevů, které s sebou umělé osvětlení přináší, a je stále významnějším celosvětovým problémem. Za jeho nárůstem stojí především nevhodný způsob užití světla a dostupnost LED technologií, které umožňují poměrně levně a efektivně svítit a tím mnohdy vedou k nadužívání světla.“ (MŽP, 2008)

Negativní dopady světelného znečištění se týkají živočišné i rostlinné říše. Světelné znečištění extrémně škodí nočním a stěhovavým zvířatům a zvířatům v letu, má ale škodlivé účinky i na rostliny. Jako příklad lépe prozkoumaných oblastí lze uvést úhyn stěhovavých ptáků v okolí vysokých osvětlených staveb nebo vylíhnuté mořské želvy dezorientované světly na jejich rodných plážích.

Longcore, T., a Rich, C. však upozorňují na to, že jemnější vlivy umělého nočního osvětlení na chování a ekologii společenstev a druhů jsou méně dobře známé a představují nejen příležitost pro nové zaměření výzkumu v oblasti ekologie, ale také naléhavou výzvu k ochraně (2004).

Dopad umělého nočního světla na hmyz

V Německu a Británii byl popsán výrazný úbytek několika skupin druhů hmyzu. (Leather, 2018) Většinou jsou za hlavní příčiny tohoto úbytku považovány: změny ve využívání půdy, používání pesticidů, klimatická změna nebo fragmentace stanovišť. Studie *Úbytek hmyzu a agroekosystémy: záleží na světelném znečištění?* (původní název *Insect declines and agroecosystems: does light pollution matter?*), zveřejněná roku 2018, přichází s otázkou, zda není opomíjen výrazný faktor, který by k výše popsaným změnám mohl přispívat.

Podle autorů této studie by právě umělé osvětlení mohlo být přehlíženou příčinou úbytku hmyzu, nabízí proto souhrn aktuálních poznatků v oblasti dopadů umělého nočního osvětlení a diskutují o tom, jak mohou tyto dopady vést k poklesu populací hmyzu ve světlem znečištěných oblastech.

„This trend could not be explained by the changes in habitat, climate or land use (Hallmann et al., 2017 *in* Grubisic et al., 2018, 1), suggesting that another large-scale factor must therefore be involved. We suggest that artificial lighting could be an overlooked driver of insect declines.“ (Grubisic et al., 2018, 1)

„Tento trend nelze vysvětlit změnami v biotopu, klimatu nebo využívání půdy, což naznačuje, že musí být zapojen další faktor velkého rozsahu. Navrhujeme, že umělé osvětlení by mohlo být přehlíženým hnacím motorem úbytku hmyzu.“ (vlastní překlad)

Studie dále předkládá důkazy o rušivých dopadech umělého světla v noci na hmyz. Rozlišuje dvě úrovně dopadů umělého nočního světla, popisuje tak účinky umělého světla v noci na úrovni organismů, ale také na komunitní a populační úrovni.

Účinky umělého světla v noci na úrovni organismů

Mezi účinky umělého světla v noci na úrovni organismů patří přitažlivost nočního hmyzu k umělému zdroji světla, i přestože se jedná o nejzjevnější a nejsnadněji pozorovatelný efekt, jeho základní příčiny stále nejsou jasné. Tzv. „flight-to-light“ chování přímo zvyšuje úmrtnost hmyzu, některý hmyz uhynie okamžitě při kontaktu s lampou, v jiných četných případech nastává úmrtí kvůli vyčerpání z ustavičného létání kolem lamp. Hmyz v tomto případě není schopen opustit okolí zdroje světla a migrovat jinam, což může vést k poklesu hmyzích populací na místní úrovni. (Eisenbeis, 2006 *in* Grubisic et al., 2018)

Umělé osvětlení však nepůsobí pouze jako ekologická past, škodí hmyzu i tím, že mu brání v komunikaci, mění jeho fyziologii, noční návyky a životní rysy, mezi které patří migrace, krmení a reprodukční chování.

Mezi další negativní vlivy patří:

- snížená produkce pohlavních feromonů (van Geffen et al., 2015 in Grubisic et al., 2018)
- přerušení krmení u mūr (van Langevelde et al., 2017 in Grubisic et al., 2018)
- snížení plodnosti a snížená na šance přežití dospělých jedinců (McLay et al., 2017, 2018 in Grubisic et al., 2018)
- prodloužení období námluv *Drosophila melanogaster* (octomilka obecná) (McLay et al., 2017, 2018 in Grubisic et al., 2018)

Na úrovni organismu byly prokázány četné letální a subletální účinky ALANu (zkratka pro umělé noční světlo) na hmyz, které by mohly přispívat k úbytku celé hmyzí populace. Snížením fitness, reprodukce a schopnosti přežít může ALAN zvýšit úmrtnost a snížit reprodukční míru a schopnost populace růst, ALAN tak má potenciál snížit hmyzí populace.

Účinky umělého světla v noci na komunitní a populační úrovni

Mezi další dopady umělého nočního světla patří schopnost měnit složení a strukturu létajících a pozemních členovců, ALAN působí také druhově specifické změny, a to především v množství a rozmanitosti mrchožroutů a dravých druhů, jako příklad jsou uvedeni pavouci, brouci, sběrači, mravenci, vši a obojživelníci. Studie dále udává, že zatímco umělé noční světlo zvyšuje výskyt a hojnost vodního hmyzu, snižuje jeho diverzitu a velikost těla. (Grubisic et al., 2018)

Jiná analýza *Light pollution is a driver of insect declines* (možno přeložit jako Světelné znečištění je příčinou úbytku hmyzu), zveřejněná o rok později v *Biological Conservation*, upozorňuje na fakt, že světlo je používáno zemědělci poměrně dlouhou dobu, a to právě za účelem potlačení počtů hmyzu. Autoři analýzy dodávají, že s rozšiřováním lidské infrastruktury klesají náklady na osvětlení, v současné době tak světelné znečištění ovlivňuje přibližně čtvrtinu zemského povrchu. Výše zmíněná práce také zmiňuje příklad nočních mūr létajících kolem žárovek nočních světel, zhruba jedna třetina hmyzu uvězněného na „oběžné dráze“ takových světel zemře do rána, buď vyčerpáním, nebo sežráním. S čímž se pojí další negativní dopad ALANu na vybrané hmyzí druhy – jejich zvýšené vystavení predátorům. V okolí

umělých světél nachází potravu např. pavouci, netopýři, krysy, pobřežní ptáci, gekoni a ropuchy třtinové. Vzniká tak zvýšené riziko predace, které pravděpodobně způsobí rychlé vyhynutí postižených druhů. Jako další negativní vlivy ALANu autoři uvádějí migraci, komplikace při shánění potravy a sníženou reprodukční schopnost hmyzu (Owens et al., 2019).

Dopad umělého nočního světla na ryby

Hmyz není jediným druhem pocítujícím negativního dopady světelného znečištění. Výzkum berlínského Leibnizova ústavu IGB se zaměřil na zkoumání života ryb žijících v příměstských vodách, konkrétně na okouny říční. Výsledkem vystavení ryb světlu již o intenzitě 0,01 lx byla snížená produkce melatoninu, snížení produkce hormonu pak bylo přímo úměrné zvyšující se intenzitě světla.

„Čím více světla, tím silnější efekt – při intenzitě 1 lx už bylo patrné i narušení denních rytmů. Pro srovnání: za jasné bezměsíčné noci se světelná intenzita pohybuje kolem 0,001 lx, za úplňku maximálně 0,3 lx. Záře městské oblohy, zasahující daleko za město, běžně dosahuje 1 lx.“ (Vrtiška, 2020, 256)

Světelné znečištění se stává poměrně silným tématem i v České republice. Mezi jednu z neaktivnějších osobností poukazujících na negativní dopady umělého nočního světla, jak na živé tvory, tak i krajinu, patří Hynek Medřický (více informací např. v rozhovoru pro *Radiožurnál Světelné znečištění vzrostlo o 100 procent. Ničíme cirkadiánní rytmus sobě i živočichům, tvrdí světelný expert (2023)*). *Vesmír*, měsíčník informující o výsledcích aktuálního výzkumu a dění ve světě vědy, nabízí pro termín světelné znečištění 14 výsledků. Výběrem: *Zhasněte světla!, Hrob ptactva na soše Svobody v přístavu Newyorském nebo Hledět ke hvězdám nikdy nebylo těžší*.

Světelné znečištění má však jednu dobrou vlastnost. Seymoure, jeden z autorů analýzy *Light pollution is a driver of insect declines* pro britský deník The Guardian dodal:

„Once you turn off a light, it is gone. You don't have to go and clean up, like you do with most pollutants. I am not saying we need to get rid of light at night, I think we just need to use it wisely.“ (2019)

„Jakmile zhasnete světlo, je pryč. Nemusíte chodit a uklízet, jako je tomu u většiny znečišťujících látek. Neříkám, že se musíme zbavit nočního světla, myslím, že ho jen musíme používat rozumně.“ (vlastní překlad)

Dopad psychoaktivních látek na životní prostředí

Předchozí kapitola odkrývá některé z motivací užívání psychoaktivních látek ve vztahu ke kultu výkonu. Cílem této kapitoly je představit vliv těchto látek na životní prostředí, konkrétně na sladkovodní ekosystémy vybraných povodí.

Nežádoucími účinky léčiv na životní prostředí se dlouhodobě zabývá Alistair B.A. Boxall, spoluvedoucí oddělení EcoChemistry v Centrální vědecké laboratoři Sand Hutton v Yorku ve Spojeném království a vedoucí lektor na katedře životního prostředí na University of York. Boxall upozorňuje na fakt, že léčiva sice hrají podstatnou roli v léčbě a prevenci nemocí u lidí i zvířat, ale z jejich samotné podstaty vyplývá, že mohou mít také nezamýšlené účinky na zvířata a mikroorganismy v životním prostředí. A ačkoliv jsou vedlejší účinky na zdraví lidí a zvířat povětšinou zkoumány v rámci důkladných bezpečnostních a toxikologických studií, potenciální dopady nejen výroby, ale i používání léčiv na životní prostředí jsou méně známé a teprve nedávno se staly předmětem zájmu výzkumu (Boxall, 2004).

Adderall: expozice amfetaminu na biofilm a společenstva vodního hmyzu

Amfetamin je biologicky aktivní a široce užívaná látka, která je vysoce návyková a jejíž užívání se zvýšilo pro léčbu stavů, jako je porucha pozornosti s hyperaktivitou. Mezi další (nelegální) psychostimulanty se řadí metamfetamin, extáze nebo kokain. Vlivem expozice amfetaminu na biofilm a společenstva vodního hmyzu ve vodních tocích se zabývala studie publikovaná roku 2016. Hlavní autorka studie Sylvia S. Leeová zdůrazňuje, že může existovat několik zdrojů zapříčiňujících přítomnost jak

farmaceutických, tak nelegálních drog v povrchových vodách. Možnými zdroji mohou být: lidská spotřeba a vylučování, výrobní procesy nebo nesprávná likvidace těchto látek. Autoři studie také zdůrazňují, že vypouštění psychostimulantů do vodního prostředí s největší pravděpodobností celosvětově narůstá, avšak ekologické důsledky tohoto znečištění nebyly dosud dostatečně prozkoumány.

Měření koncentrací amfetaminu probíhalo na šesti místech v potocích vyskytujících se mezi městem a venkovem v Baltimoru ve státě Maryland. Sběr dat proběhl mezi lety 2013 až 2014 a výsledky ukázaly, že městské potoky byly kontaminovány jak farmaceutickými, tak nelegálními drogami, přičemž platilo, že čím blíže k městu se měřený úsek vyskytoval, tím vyšší v něm byly naměřené hladiny nelegálních drog.

Za účelem zjištění toho, do jaké míry amfetamin ovlivnil život ve vodních tocích, byl proveden experiment na osmi uměle vytvořených tocích. Za účelem přidání dalších řas, bakterií a vodního hmyzu byl každý z umělých toků byl doplněn o 20 kamenů (podobného druhu) z potoka Wappinger Creek. Z tohoto experimentu mimo jiné vyplynulo, že vystavení amfetaminu v koncentraci podobné té, která byla zjištěna v některých částech povodí Gwynns Falls, mělo měřitelné negativní účinky na základ vodního potravního řetězce.

Výzkumníci v zařízení *Cary Institute's Artificial Stream Facility* vystavili čtyři toky cílové koncentraci amfetaminu $1 \mu\text{g L}^{-1}$ a zároveň ponechali čtyři toky jako kontrolní. Tým sledoval účinky na ekosystém po dobu tří týdnů a zjistil, že v tocích s přídávkem amfetaminu byl výrazně potlačen růst biofilmů, změnilo se složení bakteriálních a diatomických společenstev¹⁴ a dříve se objevil vodní hmyz.

¹⁴ Z původního *diatom communities* „Diatomy jsou křemičité řasy malých rozměrů. Funkčně se jedná o jednotlivé buňky, i když se mohou vyskytovat ve formě vláken, řetízků nebo kolonií, a to buď ve vodním sloupci (fytoplankton), nebo přichycené k jakémukoli substrátu (bentos).“ (ScienceDirect, 2023, vlastní překlad)

„Exposing streams to amphetamine also changed the composition of bacterial and diatom communities in biofilms at day 21 and increased cumulative dipteran emergence by 65% and 89% during the first and third weeks of the experiment, respectively. (Lee et al., 2016, 2) [...] Because the majority of emerged aquatic insects consisted of dipterans, we focused our analyses on this order. At day 7, mean cumulative emergence was 65% greater in AMPH streams than control streams.“ (Lee et al., 2016, 14)

„Vystavení proudů amfetaminu také změnilo složení bakteriálních a diatomických společenstev v biofilmech v 21. dnu a zvýšilo kumulativní množství bakterií a diatomů v biofilmech o 65 % a 89 % během prvního a třetího týdne pokusu. [...] Vzhledem k tomu, že většinu objeveného vodního hmyzu tvořili ponravy, zaměřili jsme se při analýze na tento řád. V sedmý den byl jejich průměrný kumulativní výskyt o 65 % vyšší v tocích AMPH než v kontrolních tocích.“ (vlastní překlad)

Terénní část studie je jedním z prvních svědectví uvádějících výskyt amfetaminu v prostředí ovlivněném odpadními vodami v koncentracích blížících se 1 µg L⁻¹. Laboratorní část potvrdila, že amfetamin byl v povodí Gwynns Falls přítomen v koncentracích, které mohou potenciálně ovlivnit strukturu a funkci ekosystému toku. Ze studie tedy vyplývá, že amfetamin a další biologicky aktivní drogy jsou přítomny ve vybraných městských tocích a mají potenciální vliv na strukturu i funkci toků a společenstev.

Antidepresiva: bioakumulace psychoaktivních léčivých látek v rybách

V České republice výrazně vzrostla spotřeba psychofarmak, za posledních 25 let se jednalo o téměř šesti násobný nárůst. Většinu z tohoto nárůstu způsobila moderní antidepresiva, která jsou předepisována z větší části k léčbě úzkostných poruch a také k léčbě depresí. V rozhovoru pro Český rozhlas vedeném Zdeňkou Trachtovou a Janem Bočkem (2018) uvedl doc. MUDr. Martin Anders, Ph.D., že „moderní populaci sice trápí i deprese, ale pacientů, kteří jdou za psychiatrem nebo jiným lékařem s úzkostnou poruchou, je daleko víc“.

V západních zemích zhruba sedm lidí z deseti užívá moderní antidepresiva; někdy se může jednat o užívání, které trvá celý život. Na možné negativní stránky jejich užívání a na fakt, že tato antidepresiva mnohdy nemusí být tak účinná, jak se původně předpokládalo, poměrně vytrvale upozorňuje *The Economist* viz článek *Most people on antidepressants don't need them* s podtitulem *Time to wean them off*, zveřejněno v sekci *Set them free* (2022).

Více studií upozorňuje na fakt, že antidepresiva po užití nejsou zcela metabolizována a postupují dál do životního prostředí, přes odpadní vody a čističky odpadních vod do povodí řek.

„*Antidepressants are not completely metabolized in the human body and are disposed through urine and feces.*“
(Golbaz et al., 2023)

„Antidepresiva nejsou v lidském těle zcela metabolizována a jsou vylučována močí a výkaly.“ (vlastní překlad)

Golbaz et al. upozorňují, že hlavní funkcí soudobých čistíren odpadních vod (ČOV) je odstraňovat biologicky rozložitelný uhlík, fosfor, dusík a patogeny z vodního prostředí. Jinými slovy, ČOV nejsou nijak zvlášť určeny k odstraňování metabolitů nebo konjugátů psychofarmak, psychotropní látky jsou proto odstraňovány pouze částečně a jejich zbytky se stále dostávají do životního prostředí prostřednictvím odtoků nebo kalů (Golbaz et al., 2023).

Právě vlivem antidepresiv na vodní organismy se zabývá následující studie. V roce 2017 byly zveřejněny výsledky výzkumu zaměřeného na bioakumulace psychoaktivních léčivých látek v rybách žijících v oblastech, do nichž ústí čistírny odpadních vod. Výzkum probíhal pod vedením Kateřiny Grabicové z Laboratoře environmentální chemie a biochemie fakulty rybářství a ochrany, spadající pod Jihočeskou univerzitu v Českých Budějovicích.

Pro zkoumání byla vybrána část populace pstruha obecného, původně žijící nad městem Prachatice, která byla odlovena, označena a následně přemístěna (celkem bylo odloveno 200 ryb) do vybraného úseku Živného potoka, který je ovlivněný

výtokem z čistírny odpadních vod města. Jedná se o poměrně malý vodní tok, na jehož celkovém průtoku se z 25 % podílí právě odtok vody z ČOV Prachatice.

Po následném vzorkování analýze bylo v tělech pstruhů zjištěno 11 psychoaktivních látek (včetně antidepresiv), a to i přestože pstruzi žili v prostředí s již vyčištěnou odpadní komunální vodou. Právě na vliv těchto látek na pstruha obecného se výzkum také zaměřil (Grabicová et al., 2017). Kateřina Grabicová, jedna z autorů výzkumu, k možnému působení psychoaktivních látek na chování pstruhů uvedla: „Vodní organismy, které žijí v tocích, do nichž ústí čističky, jsou psychoaktivním látkám vystaveny celý život a koncentrace těchto látek v jejich těle může ovlivňovat jejich metabolismus i chování. [...] Domníváme se, že ovlivnění chování může v kombinaci s dalšími vlivy způsobovat velmi významné změny v populacích volně žijících ryb i obecně ve vodních ekosystémech. Ryby mohou například projevovat menší bázlivost a neukrýt se včas před predátorem.“ (ČT24, 2017)

Celkovým zjištěním studie bylo, že látky vypouštěné z čističek mohou v delším časovém horizontu přecházet do ryb. Mezi organismy zasažené spotřebou biologicky účinných látek nespádají jen ryby, jedná se také o bezobratlé živočichy, protože i v jejich tělech byly nalezeny stopy sertralinu¹⁵ a citalopramu¹⁶. Vzhledem k tomu, že bezobratlí významně přispívají ke stravě pstruhů, jsou ryby vystaveny farmakům nejen ve vodě, ale i skrz potravní řetězec. Nejsou vyloučeny ani bioakumulace na nižších úrovních potravního řetězce.

¹⁵ „Sertralin patří do skupiny látek nazývaných inhibitory zpětného vychytávání serotoninu (SSRI); tyto léky se používají k léčbě deprese a/nebo úzkosti.“ (SÚKL, 2012)

¹⁶ „patří do skupiny antidepresiv zvaných selektivní inhibitory zpětného vychytávání serotoninu (SSRI). „Přípravek CITALOPRAM BIOTIKA se používá k léčbě deprese (depresivní epizody) a k léčbě panické poruchy se strachem nebo bez strachu z otevřených prostranství.“ (SÚKL, 2010)

„Five compounds not detected in water were found in fish tissues. In that case, uptake via the food web must be considered as an important exposure pathway. Consequently, sertraline [...] values are more easily found in the liver and kidney but only in fish sampled during periods of high feeding activity.“ (Grabicová et al., 2017, 17)

„V rybích tkáních bylo nalezeno pět sloučenin, které nebyly ve vodě detekovány. V takovém případě musí být příjem přes potravní síť považován za důležitou cestu expozice. V důsledku toho je sertralin [...] snadněji nalezen v játrech a ledvinách, ale pouze u ryb odchytených během období vysoké krmné aktivity.“ (vlastní překlad)

Kvůli antidepresivům jsou ryby pomalejší, méně ostražitě a méně se bojí, což snižuje jejich schopnost ukryt se před predátory. (Grabicová et al., 2017)

Kult výkonu vytváří kulturně podmíněný vztah člověka k přírodě, takovéto vztahování se k přírodě má své konsekvence a environmentální problémy. Bylo by možné najít řadu dalších důsledků a příkladů toho, jakými způsoby životní prostředí trpí naší posedlostí kultem výkonu, výše zmiňuji pouze výběr těch, které považuji za nejvíce evidentní.

Některé z alternativ současného systému

V této poslední části diplomové práce krátce popisuji současný ekonomický systém, na kterém je postavena západní civilizace, zároveň se pokusím předložit alespoň některé z alternativ neudržitelné ideologie ekonomického růstu a také možnou cestu k nim.

Současný ekonomický systém

Stanislav Komárek: Doba ekonomismu

Stanislav Komárek, biolog, filosof a spisovatel, profesor oboru Filosofie a dějiny přírodních věd, hovoří o konci současné éry, kterou jsme zažívali posledních zhruba 30 let. Pro tuto dobu bylo typické soustředit se na ekonomický profit a ekonomický

růst, k jejímu konci přispěl mimojiné i větší nástup environmentálního myšlení. Nově nastává období ideokracie¹⁷. (Komárek, 2014)

Současné odcházející období S. Komárek nazývá „éra ekonomismu“ a upozorňuje na fakt, že se jednalo v dějinách o poměrně ojedinělou věc. Jako příklad uvádí vyhnání nekatolíků po roce 1620, které slovy autora v zásadě zruinovalo ekonomiku Českého království. Další příkladem je odsun Němců v roce 1945, kdy HDP také kleslo. Dalšími příklady jsou nacistické Německo a Sovětský svaz, které vydaly poslední marku nebo poslední rubl za to, aby prosadily to, co chtějí. Všechny výše uvedené příklady slouží S. Komárkovi jako argument pro myšlenku, že systém postavený pouze na peněžním zisku není zcela přirozený.

Tomáš Sedláček o ekonomii píše jako o moderním náboženství současné doby, autor přikládá ekonomii roli nejekumeničtější víry celého světa, jakéhosi globálního náboženství, pojednává o ekonomii jako o víře, na které se shodne celý svět. Růst (přesněji růst růstu) se ukazuje být neutrálním cílem toho náboženství. Protože ale nevíme, jaký je smysl růstu (kam rosteme, co je ideální stav, ke kterému bychom měli dospět), kompenzuje tento nedostatek směru rychlostí (Sedláček, 2017), podobně o současné době píše i H. Librová v knize *Vlažní a váhaví*, docházíme tedy k situaci, kdy nikdy nemůžeme splnit zadání (2003).

Stanislav Komárek k tématu uvádí: „Názorů, ideí, božstev a tak dále je víc. Peníze jsou jedny.“ Upozorňuje také na podobnost rysů tradičních monoteistických božstev a peněz. Kupříkladu dolar (opatřen nápisem *In God We Trust*): je všudypřítomný, téměř všemocný, předpokládáme, že je dobrý, čím je ho více, tím je to lépe, skrze

¹⁷ „Vedle 3 základních Aristotelových typů se někdy uvádí i typ 4. – ideokracie, tj. „panství myšlenky“. V těchto systémech formálně neexistuje lidská vrchnost, nejvyšší moc má bůh (teokracie), nadlidská duchovní bytost nebo idea oproštěná od slabostí lidské povahy. Problémem těchto systémů je, že bůh nebo idea nepůsobí přímo, a proto si v praxi přisvojují jeho moc osoby (osoba) „oprávněně“ interpretovat boží vůli nebo hlavní ideu. Podle povahy této „interpretující“ osoby se může jednat o obdobu kterékoliv ze 3 „správných“ i 3 „zvrhlých“ forem státu. K teokracii jako státní formě se hlásí Vatikán (katolická teokracie) a Írán (islámská teokracie – Írán ale upřednostňuje označení nomokracie – „vláda (božího) slova“). Některé znaky ideokracie mají i komunistické režimy: odkazují na neměnné a údajně dokonalé učení (marxismus-leninismus), jehož obsah a praktickou realizaci určuje úzká skupina osob (předsednictvo komunistické strany).“ (Fňukal, 2013)

něj (pomocí investic) všechno je stvořeno atd. (Komárek, 2016)

Tomáš Sedláček: Růstový kapitalismus

Jiné, avšak veskrze duchem podobné, označení pro současnou dobu zvolil T. Sedláček, který již delší dobu píše o současném ekonomickém systému jako o růstovém kapitalismu.

V roce 2011 T. Sedláček v jeho pravidelných pátečních komentářích pro Hospodářské noviny napsal: „V krizi není ani tak kapitalismus (ten své problémy měl, má a bude mít nadále jako každý systém či ideologie), v krizi je růstový kapitalismus.“ (T. Sedláček dále upozorňuje na důležitost rozlišování mezi samotným kapitalismem a růstem. „Děláme tuto chybu stále, zaměňujeme kapitalismus se slovem růst. Kapitalismus možný je – a můžeme ho snad i vylepšit –, ale neustálý růstový kapitalismus možný není.“ Kapitalismus autor vnímá jako soubor hodnot a zdůrazňuje, že kapitalismus může a musí umět fungovat i bez růstu. Autor dále dodává, že jednou z vlastností kapitalismu je, že sám sebe obnovuje každým dnem, jako příklad udává proměnu, kterou kapitalismus prošel od 90. let minulého století po současnost. Od bílých ponožek, fialového saka a podvodnického knírku k jeho současné podobě. Hluběji rozvíjí přerod kapitalismu a jeho evoluci v knihu *(R)evoluční ekonomie: O systému a lidech*, která vznikla ve spolupráci T. Sedláčka s antropologem Davidem Graeber, i zde dává T. Sedláček přednost evoluci kapitalismu před jeho revolucí.

Tento názor není ojedinělý, jako další příklad z České republiky lze uvést výzvy Ondřeje Jonáše, investičního bankéře, který pro Český rozhlas řekl, že musíme vymyslet nový kapitalismus (2008). V zahraničí se přerodem kapitalismu zabývá např. britský ekonom a sociolog Paul Collier, který v knize *Budoucnost kapitalismu*, podrobně předvádí, jak lze kapitalismus zachránit před ním samým (2020).

Alternativy: Jak to postavit jinak?

Nerůst: možná cesta k jinému systému

Na začátek je důležité zmínit, že nerůst není alternativou jako takovou, jedná se však o možnou cestu nebo proces přechodu k jinému společenskému uspořádání.

Hnutí nerůstu se ve své aktivistické ale i akademické formě formovalo přibližně od roku 2000, a to zejména ve Francii, Itálii a Španělsku. Přesný obsah pojmu nerůst (někdy také udržitelný nerůst) stále prochází vývojem, někdy také v důsledku jeho kritiky, často je kritizován pro svou nejednoznačnost a naivitu. Serge Latouche, jeden z otců nerůstu, jej popisuje následovně: „Nerůst není koncept, rozhodně tedy ne koncept symetrický růstu. Je to politický slogan s teoretickými důsledky.“ (Latouche *in* Fraňková, Johanisová, 2013, 16)

Eva Fraňková a Naďa Johanisová popisují udržitelný nerůst jako proces směřující k sociální spravedlnosti za snižování produkce a spotřeby: „Udržitelný nerůst můžeme definovat jako demokratický, sociálně spravedlivý a environmentálně přínosný proces postupného snižování objemu produkce a spotřeby, které přispívá k lidské spokojenosti.“ (Fraňková, Johanisová, 2013, 13)

Giorgos Kallis et al. pojednávají o nerůstu následovně:

„Degrowth is a new term that signifies radical political and economic reorganization leading to drastically reduced resource and energy throughput. [...] Put simply, the degrowth hypothesis is that it is possible to organize a transition and live well under a different political-economic system that has a radically smaller resource throughput.“ (Kallins et al., 2018, 292)

„Nerůst je nový termín, který označuje radikální politickou a ekonomickou reorganizaci vedoucí k drastickému snížení spotřeby zdrojů a energie. [...] Zjednodušeně řečeno, hypotéza nerůstu spočívá v tom, že je možné zorganizovat transformaci a dobře žít v jiném politicko-ekonomickém systému, který má radikálně menší spotřebu zdrojů.“ (vlastní překlad)

Nerůst by mohl sloužit jako přechodná fáze k tzv. ekonomice ustáleného stavu. Mezi jeho hlavní rysy patří kritika ekonomismu, kritika depolitizace veřejného prostoru, apel na celospolečenskou změnu, snižování materiálové náročnosti (Fraňková, Johanisová, 2013), ukotvení ekonomické vědy v biofyzikální a sociální realitě, značné zmenšení velikosti západních ekonomik, přerozdělení zdrojů a bohatství a konečně distancování se od růstu (Patočka, Žďárský, 2023).

Kritika růstu zazněla již v 70. letech minulého století, když manželé Meadowsovi vydali publikaci s názvem Meze růstu – první zpráva Římského klubu. Jedno z hlavních poselství zprávy zjednodušeně bylo, že neomezený růst v omezeném prostředí není možný. Růst je zde vnímán jako základní problém a různá řešení tohoto problému, např. orientace na technologická řešení, jsou pak pouhou odpovědí na symptomy, nikoliv na příčiny problému samotného.

„Technology can relieve the symptoms of a problem without affecting the underlying causes. Faith in technology as the ultimate solution to all problems can thus divert our attention from the most fundamental problem — the problem of growth in a finite system — and prevent us from taking effective action to solve it.“ (Meadows et al., 1972, 154)

„Technologie mohou zmírnit příznaky problému, aniž by ovlivnily jeho příčiny. Víra v technologii jako konečné řešení všech problémů tak může odvést naši pozornost od nejzákladnějšího problému — problému růstu v konečném systému — a zabránit nám v přijetí účinných opatření k jeho řešení.“ (vlastní překlad)

Závislost na růstu lze dobře pozorovat i na měření stavu ekonomiky za pomoci ukazatele HDP a na stále přetrvávajícím přesvědčení, že „co je dobré pro kapitál, je dobré pro nás pro všechny“. A to i přestože samotný růst HDP nevypovídá ani o kvalitě života, demokracie, distribuci zdrojů, zdraví ekosystémů nebo naplňování lidských potřeb. „Jediné, co měří poměrně přesně, je stav kapitalistické peněžní ekonomiky.“ (Patočka, Žďárský, 2023) Tim Jackson, ekologický ekonom, popisuje nerůst jako cestu k prosperitě v době klimatické krize a upozorňuje, že jsme chybně zaměnili prosperitu za růst. Podle Jacksona je důležité uvědomit si, že (mainstreamové) ekonomii v jejích základech chybí jakýkoli ohled na přírodu a

omezené zdroje, je proto (spolu)zodpovědná za škody způsobené na této planetě. Veškeré ekonomické aktivity jsou zakořeněné ve společnosti a společnost je zasazena do světa přírody. Současná ekonomika se ale od vztahu se světem přírody od jejího samého počátku izolovala. V rozhovoru pro Respekt Jackson uvedl: „Vybudovali jsme společnosti, které se staly závislými na růstu. Vytvořili jsme instituce závisející na hospodářském růstu. Naše finanční trhy jsou závislé na hospodářském růstu a naše sociální systémy jsou závislé na daňovém systému, který je také závislý na zvyšování příjmů z růstu příjmů obyvatelstva nebo rostoucí produkce podniků.“ (2023)

Nerůst tedy není v alternativou k současnému neudržitelnému ekonomickému systému, je pouze jednou z cest, jak se z něj dostat. „Otevřenou otázkou zůstává, co by mělo současný, na ekonomicko-růstové logice založený, systém nahradit.“ (Fraňková, Johanisová, 2013)

Znalostně orientovaná ekonomika

Jako možnou alternativu současného systému Tomáš Sedláček poměrně často uvádí vzdělanostní/znalostně orientovanou ekonomiku. Viz *Vznikne nová „nepotřebná“ třída lidí. Co s ní?* (Sedláček, 2019) nebo *Zachraňme lidi, ne místa. Kdo nepracuje, ať studuje, radí ekonom Tomáš Sedláček* (Český rozhlas, 2021). S touto vizí se pojí i koncept vzděláváním podmíněného příjmu. Tomáš Sedláček uvádí: „Zároveň si myslím, že ‚nepodmíněný‘ příjem není tou nejlepší volbou a že by bylo lepší mít tento příjem podmíněný vzděláváním. Buď pracuj pro jiné (klasická práce), nebo pracuj na sobě (vzdělávání).“ (Sedláček, 2019)

Jako důvody podmínění příjmu vzděláváním Sedláček uvádí:

„Zaprvé není přirozené člověku zahálet, ani to nemůže být smysl jeho života. To ovšem neznamená, že se člověk musí udřít k smrti sestavováním čehosi marginálně neužitečného (což dodnes dělá velká část lidí). Zadruhé je vzdělávání něco, co je člověku přirozené. Pokud bychom upustili od představy, že vzdělání je něco, co člověk nabírá v ‚přípravce‘ na život, mohlo by se ze vzdělávání stát něco, co člověka doprovází po celý život. Rapidně se měnící doba nemůže fandit lidem, kteří poslední knihu z oboru četli před dvaceti lety. Zatřetí by se ze vzdělávání stalo silné a

svérázné odvětví, něco, k čemu by se člověk vracel celý život, přibylo by učitelů, mistrů, laboratoří, vědeckých center, všem by se prohloubilo vzdělání, výzkum a poznání. Další výhodou je, že by se do tohoto systému mohli zapojit i starší, kteří umí nějaké řemeslo či jsou znalí v jistém oboru.“ (Sedláček, 2019)

Také Pavel Nováček v přednášce na téma *Život v době klimatické změny pro Sluňákov – centrum ekologických aktivit města Olomouce (2022)* představil technologie a informační společnost jako (jedno z možných) řešení současných ekologických problémů. Věnoval pozornost především rychlosti nárůstu množství informací, které mělo v průběhu dějin lidstvo k dispozici, a upozornil, že rostoucí přístup a množství dat, informací a vědomostí nezbytně nemusí znamenat, že se stáváme jako společnost moudřejší.

Dále dodal, že trvalo přibližně 1 500 let, než došlo k zdvojnásobení informací, které mělo lidstvo k dispozici na počátku letopočtu. K zvýšení počtu informací výrazně přispěl knihtisk (vynalezen kolem roku 1440), díky kterému se množství informací začalo zpočátku zdvojnásobovat každých 100 let, poté každých 50 let. Ve 20. století ke zdvojnásobení množství informací stačilo období 10 let, díky přístupnosti internetu, osobních počítačů a informačních technologií se tato doba zkrátila na 7 let.

Zmínil také, že právě znalostně orientovaná ekonomika je jedním z cílů Lisabonské smlouvy (někdy také Lisabonská strategie), rozvojového plánu schváleného Evropskou radou před více než dvaceti lety (březen 2000).

„[Lisabonská smlouva] tvrdila, že do roku 2010 se Evropská unie změní na nejdynamičtější, nejkonkurenceschopnější, znalostně ořivanou ekonomiku světa, schopnou udržitelného hospodářského růstu, s novými a lepšími zaměstnaneckými příležitostmi, s lepší sociální kohezí (soudržností), a která bude zároveň citlivá (přátelská) vůči životnímu prostředí.“ (Nováček, 2022) – Ani zde nebyl opomenut důraz kladený na ekonomický růst.

Základní nepodmíněný příjem

Je dost možné, že v důsledku automatizace výroby a dalšího vývoje umělé inteligence se pro lidi uvolní větší množství volného času, který (nově) nebudou muset trávit prací, s čímž může souviset i výpadek finančních příjmů. Řešením této situace a celkově situací, kdy by náš čas nebyl tolik vytížený prací, by mohl být jeden z mnoha druhů základního příjmu, někdy také známého jako základní nepodmíněný příjem.

„[...] in the future, once the wage share tends to be reduced because human labor becomes less necessary, it may be completely impossible to maintain the equilibrium of Aggregate Demand and Aggregate Supply without an UBI.“
(Anelli, 2021, 4)

„ [...] ukazuje se, že v budoucnu, až se podíl mezd bude snižovat, protože lidská práce bude méně potřebná, může být zcela nemožné udržet rovnováhu agregátní poptávky a agregátní nabídky bez všeobecného základního příjmu.“ (vlastní překlad)

V historii bylo provedeno několik experimentů s důrazem na pozorování změn na kvalitě a úrovni života lidí, pobírajících nějakou formu základního příjmu. Většinou se nejedná o nijak luxusní částku, ale o dostatečný obnos peněz k slušnému vyžití.

Jedním ze zdrojů dat by mohla být rozvojová pomoc, poskytovaná neziskovou organizací GiveDirectly, která momentálně zaštiťuje program základního příjmu v Keni, Malawi a Libérii. GiveDirectly poskytuje rozvojovou pomoc v různých oblastech světa v podobě základního nepodmíněného příjmu už o roku 2017. Ze studie této neziskové organizace vyplývají pozitivní dopady základního příjmu na oblasti, kterými jsou: zlepšení ekonomické situace, zvýšení potravinové bezpečnosti a zaměstnanosti, zlepšení zdraví v oblasti psychické pohody a zkvalitnění stravovacích návyků, zlepšení sociální pohody, mezi kterou se řadí duševní zdraví, vztahy mezi pohlavími v domácnosti, aspirace a sociální integrace. Základní příjem měl také pozitivní dopad na makroekonomický blahobyt, zde se jednalo o změny cen, zvýšení dostupnosti zboží a služeb, demografie komunity, vesnická infrastruktura, zvýšení politické angažovanost a pokles míry kriminality. Změnou

prošly i finanční preference, což se projevilo na zvýšené ochotě podstupovat finanční riziko, investovat, začít podnikat a nebo migrovat (GiveDirectly, 2023).

Jako další možné alternativy se nabízejí ekonomika ustáleného stavu nebo cirkulární ekonomika, tato témata jsou však předmětem jiných zkoumání.

Závěr

Cílem práce bylo odhalit spojitosti mezi orientací současných rozvinutých společností na výkon a stavem životního prostředí a také zkoumání výchozí tvrzení, že se výkon stal klíčovým pro existenci (přesněji pro legitimizaci existence) dnešního západního člověka, a že tato apoteóza výkonu má zásadní dopad na stav životního prostředí.

Na první část výzkumné otázky, tedy: *Jak kult výkonu určuje hodnotu člověka v novověké společnosti?*, jsem odpověděla za pomoci rešerše následujících autorů: (1) rešerší práce Maxe Webera bylo přiblíženo, jak víra v protestantskou etiku mohla položit základy výkonnosti společnosti, čemuž se částečně stalo díky přesvědčení (puritánů), že když budou pracovat dostatečně tvrdě, je to znamení, že jsou Bohem vyvoleni a dostanou se do nebe. (2) Téma výkonu v pojetí Anny Hogenové, která ve své práci vycházela převážně z filozofie Friedricha Nietzscheho, odkrylo nutnost spojitosti mezi výkonem, růstem a vůlí k moci, a sice že podstatou růstu je neustále sám sebe přemocňovat a tím projevovat vůli k moci, která jde vidět jedině, když roste. (3) Změna vnímání časových měřítek, zrychlení životního tempa a uvolnění vázanosti času na biologické rytmy byly rozebrány v rešerši knihy Hany Librové.

Sociální psycholog Devon Price na základě studie o kultuře produktivity a efektivity, představil koncept *The Laziness Lie*, který má v dnešní západní společnosti roli všudypřítomného morálního imperativu, stojícího na třech pilířích: 1. Tvoje hodnota se rovná tvé produktivitě, 2. nemůžeš věřit svým vlastním pocitům nebo limitům, 3. vždy je něco víc, co bys mohla/a dělat. V důsledku těchto přesvědčení, je naše lidská hodnota ale i identita úzce spojená s naší produktivitou, *The Laziness Lie* určuje, jaký máme vztah k ostatním lidem, a také sami k sobě. Produktivita samotná se stala tak silnou morální kategorií, že se cítíme provinile, jestliže nevyužíváme každý bdělý okamžik tak, aby se nám vyplatil a byl užitečný. Výkon (nejen na individuální úrovni) zaujal v moderní společnosti roli univerzální strategie řešení jakéhokoliv problému.

Za pomoci rešerší textů výše zmíněných autorů se podařilo zodpovědět výzkumnou otázku: "Jak kult výkonu určuje hodnotu člověka v novověké společnosti?" a také

potvrdit výchozí tvrzení, že se výkon stal klíčovým pro existenci dnešního západního člověka. Kult výkonu výrazně ovlivňuje strukturu motivací západního člověka, vnímání jeho (sebe)hodnoty a utváření jeho identity.

Odpověď na druhou část výzkumné otázky: *Ize identifikovat dopad kultu výkonu na životní prostředí?* nacházím úvodem v sociální ekologii Murraye Bookchina, následně na vybraných příkladech dopadů kultu výkonu na životní prostředí. Murray Bookchin odkryl, že drtivá většina ekologických problémů má své jádro v problémech kulturních a tak je nim třeba i přistupovat. Bookchin představil imperativ „grow or die“, který ve své podstatě zamezuje přijetí ekologicky šetrných postojů, neboť právě tyto postoje by fungovaly jako omezení a nevýhoda v konkurenčním boji. Jedinec ve společnosti orientované na výkon je do velké míry odsouzený k (spolu)podílení se na kompetičním boji, kdyby tak neučinil stal by se obětí tohoto boje. Kult výkonu má tedy významný dopad na vztah člověka ke světu, ve kterém pobývá. Na dopadu přemocňování je znázorněná marnost a zároveň neukojitelnost nároků, které si západní člověk na životní prostředí činí.

Umělým prodlužováním dne, vytvářením prostoru pro naši výkonnost na úkor tmy trpí ostatní živé bytosti. Umělým nočním světlem se nám podařilo vytvořit ekologické pasti, škodící hmyzu do takové míry, že hmyz mění svou fyziologii, noční návyky i životní rysy, mezi které patří migrace, krmení nebo reprodukční chování. Umělé noční světlo je také významným problémem bránícím hmyzu v jeho komunikaci. Ryby, žijící v příměstských oblastech v důsledku umělého nočního osvětlení produkují nižší množství melatoninu.

Kvůli užívání psychoaktivních látek, které má mnohdy pseudo spirituální charakter, trpí vodní organismy. Prvním příkladem je amfetamin, užívaný pro své stimulační účinky, který byl v povodí příměstských oblastí přítomen v koncentracích, které mohou potenciálně ovlivnit strukturu a funkci ekosystému toku. Druhý příklad tvoří Antidepresiva, která po užití nejsou zcela metabolizována a postupují dál do životního prostředí, látky vypouštěné z čističek (ve vodě, která by už měla být čistá), v delším časovém horizontu přecházejí nejen do ryb, ale i do bezobratlých živočichů, kteří tvoří základ potravního řetězce ryb. Ryby jsou proto farmakům vystaveny nejen přímo ve vodě, ale i nepřímo přes potravní řetězec a v důsledku vstřebání léčivých

látek mění své chování. Toto jsou pouze některé z evidencí negativního dopadu kultu výkonu na životní prostředí, výčet by mohl dále pokračovat.

Byl by omyl tvrdit, že kult výkonu je pouze sociologický fenomén, kult výkonu silně zasahuje do oblasti psychologie, jak ukázali Devon Price a také i do oblasti náboženské, neboť možná právě hluboká spirituální krize západu umožnila vyprázdnit smysl výkonem. Celá tato diplomová práce slouží jako diskuse o vztahování se člověka západního typu sama k sobě, ale i ke všemu a všem, co jej obklopuje.

Seznam literatury

1. ANELLI, L., Junior, 2021. Universal Basic Income: Inevitable future [Dissertação de mestrado, Iscte - Instituto Universitário de Lisboa]. Repositório do Iscte. <http://hdl.handle.net/10071/24421>
2. Antidepressiva se přes čističky dostávají do těl ryb. Ty jsou pak bezstarostné, což je může stát život, 2017. ČT24 — Nejdůvěryhodnější zpravodajský web v ČR — Česká televize [online]. © Česká televize 1996–2021 [cit. 03.01.2023]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/veda/2319877-antidepressiva-se-pres-cisticky-dostavaji-do-tel-ryb-ty-jsou-pak-bezstarostne-coz-je>
3. ARNNOK, P., Singh, R. R., Burakham, R., Pérez-Fuentetaja, A., & Aga, D. S. (2017). Selective Uptake and Bioaccumulation of Antidepressants in Fish from Effluent-Impacted Niagara River. *Environmental Science & Technology*, 51(18), 10652–10662. doi:10.1021/acs.est.7b02912
4. Arthur Schopenhauer, 2003. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*., publikováno 12.05.2003 [online]. © 2021 [cit. 07.04.2023]. ISSN 1095-5054 Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer/>
5. BĚLOHRADSKÝ, Václav, 2010 Postsekulární společnost II aneb Čtyři formy chaosu In: *Novinky.cz* [online]. © 2003-2023 Borgis a.s., publikováno 25.06.2010 [cit. 10.04.2023]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-vaclav-belohradsky-postsekularni-spolecnost-ii-aneb-ctyri-formy-chaosu-37330>
6. BĚLOHRADSKÝ, Václav, 2018. Antipolitický nihilismus elit. In: *Novinky.cz* [online]. © 2003-2023 Borgis a.s., publikováno 30.05.2018 [cit. 10.04.2023]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-vaclav-belohradsky-antipoliticky-nihilismus-elit-17858>
7. Blbá nálada hraje velikou roli i v ekonomice. Když skončí, všem to prospěje. *RESPEKT* [online]. Copyright © Economia, a.s. ISSN 1801 [cit. 05.02.2023]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/rozhovor/blba-nalada-hraje-velikou-rol-i-v-ekonomice-kdyz-skonci-vsem-to-prospeje>

8. BOOKCHIN, Murray, 2007. *Social Ecology and Communalism*. AK Press, . ISBN 978-1-904859-49-9.
9. BOOKCHIN, Murray, 1994. *History, civilization, and progress: outline for a criticism of modern relativism*. Minim online magazine [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://minim-municipalism.org/db/history-civilization-and-progress-outline-for-a-criticism-of-modern-relativism>
10. *Bookchin Murray*, Ideas, Books, & Facts | Britannica. Encyclopedia Britannica | Britannica [online]. Copyright © solarseven [cit. 01.03.2023]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Murray-Bookchin>
11. Boxall, A. B. A. (2004). The environmental side effects of medication. *EMBO Reports*, 5(12), 1110–1116. doi:10.1038/sj.embor.7400307
12. Brooks, B. W. (2014). Fish on Prozac (and Zolof): Ten years later. *Aquatic Toxicology*, 151, 61–67. doi:10.1016/j.aquatox.2014.01.007
13. Bukcharaeva, E. A., Kim, K. C., Moravec, J., Nikolsky, E. E., & Vyskočil, F. (1999). Noradrenaline synchronizes evoked quantal release at frog neuromuscular junctions. *The Journal of Physiology*, 517(3), 879–888. doi:10.1111/j.1469-7793.1999.0879s.x
14. Burn-out an "occupational phenomenon": International Classification of Diseases. World Health Organization (WHO) [online]. Copyright © [cit. 07.03.2023]. Dostupné z: <https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases>
15. Clance, P. R., & Imes, S. A. (1978). The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 15(3), 241–247. <https://doi.org/10.1037/h0086006>
16. COLLIER, Paul. *Budoucnost kapitalismu: tvář v tvář novým úzkostem*. Přeložil Jan PROKEŠ. Praha: Argo, 2020. Crossover. ISBN 978-80-257-3395-0.
17. Communitarianism, 2020, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*., revidováno 15.05.2020 [online]. © 2021 [cit. 03.01.2023]. ISSN 1095-5054 Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/communitarianism/>

18. DEMETRIOU, Danielle, 2020. How the Japanese are putting an end to extreme work weeks - BBC Worklife. BBC - Homepage [online]. © 2023 BBC. publikováno: 17.01.2020 [cit. 18.03.2023]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/worklife/article/20200114-how-the-japanese-are-putting-an-end-to-death-from-overwork>
19. Diatom. *ScienceDirect*. [online]. © 2023 Elsevier B.V. [cit. 23.03.2023]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/topics/agricultural-and-biological-sciences/diatom>
20. FŇUKAL, Miloš. *Politická geografie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3900-6.
21. GIRER, Nathaniel, et al. Adderall Usage Among College Students. 2011.
22. *GiveDirectly* [online], 2023. © GiveDirectly, Inc. [cit. 10.04.2023]. Dostupné z: <https://www.givedirectly.org/ubi-study/>
23. GOLBAZ, Somayeh, Mirzaman ZAMANZADEH, Kamyar YAGHMAEIAN, Ramin NABIZADEH, Nushin RASTKARI a Hadi ESFAHANI, 2023. Occurrence and removal of psychiatric pharmaceuticals in the Tehran South Municipal Wastewater Treatment Plant. *Environmental Science and Pollution Research* [online]. 30(10), 27041-27055 [cit. 2023-04-11]. ISSN 1614-7499. Dostupné z: doi:10.1007/s11356-022-23667-5
24. Grabicova, K., Grabic, R., Fedorova, G., Fick, J., Cervený, D., Kolarova, J., Turek, J., Zlabek, V., Randak, T., 2017. Bioaccumulation of psychoactive pharmaceuticals in fish in an effluent dominated stream. *Water Research*, 124:654-662.
25. GRUBISIC, M., R.H.A. VAN GRUNSVEN, C.C.M. KYBA, A. MANFRIN a F. HÖLKER, 2018. Insect declines and agroecosystems: does light pollution matter?. *Annals of Applied Biology* [online]. 173(2), 180-189 [cit. 2023-04-11]. ISSN 00034746. Dostupné z: doi:10.1111/aab.12440
26. HAWLEY, Katherine, 2019. I—What Is Impostor Syndrome?. *Aristotelian Society Supplementary Volume* [online]. 93(1), 203-226 [cit. 2023-04-11]. ISSN 0309-7013. Dostupné z: doi:10.1093/arisup/akz003
27. HEIDEGGER, Martin. Nietzsche: II Band. Stuttgart: Günter Neske Pfullingen, 1961. ISBN 978-3-608-98374-6.

28. HEIDEGGER, Martin. Věda, technika a zamyšlení. Přeložil Jiří MICHÁLEK, přeložil Jana KRUŽÍKOVÁ, přeložil Ivan CHVATÍK. Praha: OIKOYMENH, 2004. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-083-1.
29. HOGENOVÁ, Anna , 2013. Pohled na současnost očima filosofky - YouTube. *YouTube* [online]. Copyright © 2023 Google LLC [cit. 09.04.2023]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=h2f_wOAh8LE&t=1830s
30. HOGENOVÁ, Anna, 2019a. Odvaha ke štěstí, Neurazitelný.cz, Večery na FF UK - YouTube. *YouTube* [online]. © 2023 Google LLC [cit. 23.02.2023]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=3nxG8gXuVR4>
31. HOGENOVÁ, Anna. 2019b, Konference Učení pro život 2019 - úvodní přednáška Prof. PhDr. , CSc. - YouTube. *YouTube* [online]. © 2023 Google LLC [cit. 09.04.2023]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=O6_54kN482o&t=1809s
32. HOGENOVÁ, Anna. *K filosofii výkonu*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-35-X.
33. HOGENOVÁ, Anna. *Ontologie a onticita*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2014. ISBN 978-80-7290-797-7.
34. HONZÁK, Radkin. *Jak žít a vyhnout se syndromu vyhoření*. Praha: Vyšehrad, 2013. ISBN 978-80-7429-331-3.
35. IMPOSTOR SYNDROME | English meaning - Cambridge Dictionary. Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus [online]. Copyright © Cambridge University Press [cit. 20.01.2023]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/impostor-syndrome>
36. INOUE, K. Karo jisatsu (suicide from overwork): a spreading occupational threat. *Occupational and Environmental Medicine* [online]. 57(4), 284a-285 [cit. 2023-04-11]. ISSN 13510711. Dostupné z: doi:10.1136/oem.57.4.284a
37. Japan: work related suicides by reason | Statista. *Statista - The Statistics Portal for Market Data, Market Research and Market Studies* [online]. Copyright © Statista 2023. publikováno 04.11.2022 [cit. 18.03.2023]. Dostupné z: <https://www.statista.com/statistics/623009/japan-work-related-suicides-by-reason/>
38. JEKLOVÁ, Marta a Eva REITMAYEROVÁ. Syndrom vyhoření. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-74-1.

39. JELÍNEK, Jan a Vladimír ZICHÁČEK. Biologie pro gymnázia: (teoretická a praktická část). 8., rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2006. ISBN 80-7182-217-5.
40. JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Vyd. v tomto překladu 2. Přeložil Jan ČULÍK. Praha: Rozmluvy, 2008. ISBN 978-80-85336-47-4.
41. JONÁŠ, Ondřej, 2008 Ondřej Jonáš, investiční bankéř. *Český rozhlas Radiožurnál* [online]. © 1997-2023 Český rozhlas [cit. 11.04.2023]. Dostupné z: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/ondrej-jonas-investicni-banker-6332891>
42. KALLIS, Giorgos, Vasilis KOSTAKIS, Steffen LANGE, Barbara MURACA, Susan PAULSON a Matthias SCHMELZER, 2018. Research On Degrowth. *Annual Review of Environment and Resources* [online]. 43(1), 291-316 [cit. 2023-04-11]. ISSN 1543-5938. Dostupné z: doi:10.1146/annurev-environ-102017-025941
43. KE, Der-Shin. Overwork, stroke, and karoshi-death from overwork. *Acta Neurol Taiwan*, 2012, 21.2: 54-9.
44. KHAN Z., 2022. On quiet quitting #workreform | TikTok. TikTok - Make Your Day [online]. Copyright © [cit. 08.04.2023]. Dostupné z: <https://www.tiktok.com/@zaidleppelin/video/7124414185282391342?lang=cs-CZ>
45. KOHÁK, Erazim, Rudolf KOLÁŘSKÝ a Igor MÍCHAL. Závod s časem: texty morální ekologie. Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR, 1996. ISBN 80-85368-81-1.
46. KOMÁREK, M., 2009. Pilulky, které léčí dětskou hyperaktivitu, mohou docela dobře pomoci třeba i studentovi k lepšímu výkonu při zkoušce. *Respekt* [online]. © Economia, a.s. ISSN 1801 [cit. 05.04.2023]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/diskuse/pilulky-ktere-leci-detskou-hyperaktivitu-mohou-docela-dobre-pomoci-treba-i-studentovi-k-lepsimu-vykonu-pri-zkousce>
47. KOMÁREK, Stanislav, 2016. Země spatřené - 22. 11. 2016 - Knihkupectví a antikvariát Fryč - YouTube. *YouTube* [online]. Copyright © 2023 Google LLC [cit. 10.04.2023]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=I_x3WRXfiUQ
48. KOMÁREK, Stanislav, 2014. Země za oceánem I.. *Hospodářské Noviny* [online]. © 1996-2023 Economia, a.s., publikováno 04. 03. 2014 [cit.

- 2023-04-05]. ISSN 2787-950X. Dostupné z: <https://archiv.hn.cz/c1-61788540-stanislav-komarek-zeme-za-oceanem-i>
49. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak neztratit nadšení*. Praha: Grada, 1998. Psychologie pro každého. ISBN 80-7169-551-3.
50. LEATHER, S.R., 2018. "Ecological Armageddon" - more evidence for the drastic decline in insect numbers. *Annals of Applied Biology* [online]. 172(1), 1-3 [cit. 2023-04-11]. ISSN 00034746. Dostupné z: doi:10.1111/aab.12410
51. LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica, 1994. ISBN 80-238-4210-2.
52. LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica, 1994. ISBN 80-85368-18-8.
53. LIBROVÁ, Hana. *Vlažní a váhaví: (kapitoly o ekologickém luxusu)*. 1. Brno: Doplněk, 2003. Společensko-ekologická edice. ISBN 80-7239-149-6.
54. light pollution. UNEP Law and Environment Assistance Platform. Homepage *UNEP Law and Environment Assistance Platform* [online]. Copyright © United Nations Environment Programme [cit. 24.01.2023]. Dostupné z: <https://leap.unep.org/knowledge/glossary/light-pollution>
55. LONGCORE, Travis a Catherine RICH, 2004. Ecological light pollution. *Frontiers in Ecology and the Environment* [online]. 2(4), 191-198 [cit. 2023-04-11]. ISSN 1540-9295. Dostupné z: doi:10.1890/1540-9295(2004)002[0191:ELP]2.0.CO;2
56. MEADOWS, Donella et al. *A Limits to Growth: aReport for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. 5. Print. New York: Universe Books, 1972. ISBN 0-87663-165-0.
57. Národní zdravotnický informační portál [online]. Praha: Ministerstvo zdravotnictví ČR a Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2023 [cit. 10.03.2023]. Dostupné z: <https://www.nzip.cz>. ISSN 2695-0340.
58. Nejdřív ze všeho si musíme plně uvědomit, že jsme závislí na růstu a že prosperita není totéž. *RESPEKT* [online]. Copyright © Economia, a.s. ISSN 1801 [cit. 07.04.2023]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/podcast/nejdziv-ze-vseho-si-musime-plne-uvedomit-ze-jsme-zavisli-na-rustu-a-ze-prosperita-neni-totez>
59. NOVÁČEK, Pavel. *Lidský příběh: Hledání udržitelného rozvoje a jeho smyslu*. Olomouc, 2017.

60. Overdoing it, 2016. In: *The Economist* [online]. © The Economist Newspaper Limited, publikováno 15.10.2016 [cit. 16.03.2023]. Dostupné z: <https://www.economist.com/business/2016/10/15/overdoing-it>
61. OWENS, Avalon C.S., Précillia COCHARD, Joanna DURRANT, Bridgette FARNWORTH, Elizabeth K. PERKIN a Brett SEYMOURE, 2020. Light pollution is a driver of insect declines. *Biological Conservation* [online]. 241 [cit. 2023-04-11]. ISSN 00063207. Dostupné z: doi:10.1016/j.biocon.2019.108259
62. PARSONS, Talcott. *The social system*. 11 New Fetter Lane London EC4P 4EE: Routledge, 1991. ISBN 0-203-99295-4 M.
63. PATOČKA, Josef a Tadeáš ŽĎÁRSKÝ, 2023. Proč jsou fakta o růstu tabu? Vládnoucí ekonomické dogma se rozchází s realitou. In: *Deník Referendum* [online]. © Vydavatelství Referendum s.r.o. 2020 [cit. 06.04.2023]. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/35044-proc-jsou-fakta-o-rustu-tabu-vladnou-ci-ekonomicke-dogma-se-rozchazi-s-realitou>
64. PRICE, Devon, 2023. My Totally Serene Life Without Caffeine. *Medium* [online]. publikováno 01.04.2023 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://medium.com/@devonprice/my-totally-serene-life-without-caffeine-606ec6f0ea35>
65. PRICE, Devon. *Laziness Does Not Exist*. New York: Atria Books, 2021. ISBN 1982172525.
66. Reformace (JKI-K). *Religionistická encyklopedie*. [online]. Dostupné z: [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/reformace_\(JKI-K\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/reformace_(JKI-K))
67. SARISOVÁ, Kristina, 2021. Syndrom podvodníka. In: *Psychologie.cz*. Homepage | Psychologie.cz [online]. Copyright © Copyright Mindlab s.r.o. [cit. 20.01.2023]. Dostupné z: <https://psychologie.cz/syndrom-podvodnika/>
68. SCHOPENHAUER, Arthur. Svět jako vůle a představa. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1997. ISBN 80-901916-4-9.
69. SEDLÁČEK, Tomáš, 2011. O růstovém KAPUTalismu. *Hospodářské Noviny* [online]. © 1996-2023 Economia, a.s., publikováno 20. 8. 2011 [cit. 2023-04-11]. ISSN 2787-950X. Dostupné z: <https://nazory.hn.cz/c1-52608930-o-rustovem-kaputalismu>

70. SEDLÁČEK, Tomáš, 2017. Z ekonomie se stalo moderní náboženství, nejekumeničtější víra světa | Radiožurnál. Český rozhlas Radiožurnál [online]. Copyright © 1997. publikováno 04.01.2017 [cit. 11.04.2023]. Dostupné z: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/tomas-sedlacek-z-ekonomie-se-stalo-moderni-n-abozenstvi-nejekumenictejsi-vira-6202878>
71. SEDLÁČEK, Tomáš, David GRAEBER a Roman CHLUPATÝ. *(R)evoluční ekonomie - o systému a lidech*. Praha: 65. pole, 2013. Double (65. pole). ISBN 978-80-87506-28-8.
72. SEDLÁČEK, Tomáš. Vznikne nová "nepotřebná" třída lidí. Co s ní? *Hospodářské Noviny* [online]. 2019 [cit. 2023-03-07]. Dostupné z: <https://archiv hn.cz/c1-66618080-spolecnost-delani-nebo-vzdelani>
73. ŠTUDENTOVÁ, Kateřina. *Burnout, neboli, Syndrom vyhoření: informace pro pacienty*. Praha: Maxdorf, [2016]. ISBN 978-80-7345-520-0.
74. Světelné znečištění. *Ministerstvo životního prostředí*. Úvodní stránka - Ministerstvo životního prostředí [online]. © 2008–2023 Ministerstvo životního prostředí [cit. 28.03.2023]. Dostupné z: https://www.mzp.cz/cz/svetelne_znecistení
75. Světelné znečištění vzrostlo o 100 procent. Ničíme cirkadiánní rytmus sobě i živočichům, tvrdí světelný expert. 2023. Radiožurnál. Český rozhlas Radiožurnál [online]. © 1997-2023 Český rozhlas, publikováno 12.01.2023 [cit. 03.02.2023]. Dostupné z: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/svetelne-znecistení-vzrostlo-o-100-procent-nicím-e-cirkadianni-rytmus-sobe-i-8908188>
76. TRACHTOVÁ, Zdeňka a Jan BOČEK, 2018. Spotřeba psychofarmak za 25 let vzrostla šestinásobně. ‚V pořádku, jen pozor na starší léky,‘ říká psychiatr. In: iROZHLAS - spolehlivé zprávy [online]. © 1997-2023 Český rozhlas, publikováno 8. 11. 2018 [cit. 09.04.2023]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/zdravi/psychiatr-uzkost-deprese-antidepresiva-spotreba-leciv-martin-anders_1811080630_jab
77. Transgrese jako životní způsob. In: Sborník ze symposia Socialistický životní způsob jako sociální realita. Pracovní texty symposia III. Brno: Katedra M-L sociologie Filozofické fakulty UJEP 1986, s.
78. VRTIŠKA O., 2020. Spánek ryb v okolí měst - Časopis Vesmír. [online]. Copyright © VESMÍR, spol. s [cit. 03.02.2023]. Dostupné z:

<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-5/spanek-ryb-okoli-mest.html>

79. Vyhledávání - Časopis Vesmír. [online]. Copyright © VESMÍR, spol. s [cit. 03.02.2023]. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/vyhledavani.html?index=0&words=sv%C4%9Bt%C4%9Bln%C3%A9%20zne%C4%8D%C5%A1t%C4%9Bn%C3%AD>
80. WALKER, B., a D. CAPRAR, 2019. How our obsession with performance is changing our sense of self. In: *The Conversation*. [online]. <https://theconversation.com/how-our-obsession-with-performance-is-changing-our-sense-of-self-120212>
81. WEBER, M. (2005). *The protestant ethic and the spirit of capitalism* (S. Kalberg, Ed.). Routledge Member of the Taylor and Francis Group. ISBN 0-203-99580-5
82. What is quiet quitting and why is it happening, 2022. In: *World Economic Forum* [online]. © 2023 World Economic Forum, publikováno 02.09.2022 [cit. 16.03.2023]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/agenda/2022/09/tiktok-quiet-quitting-explained/>
83. Why the fuss over quiet quitting? In: *The Economist* [online]. © The Economist Newspaper Limited, publikováno 08.09.2022 [cit. 17.02.2023]. Dostupné z: <https://www.economist.com/business/2022/09/08/why-the-fuss-over-quiet-quitting>
84. ZAJÍČKOVÁ, Klára, 2021. Syndrom podvodníka: Počkej, až na to přijdou In: *RESPEKT* [online]. © Copyright Economia, a.s. ISSN 1801-1446 [cit. 20.01.2023]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/tydenik/2021/35/pockej-az-na-to-prijdou>